

www.turkishstudies.net/social

Turkish Studies - Social Sciences

eISSN: 2667-5617

Research Article / Araştırma Makalesi

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY
Sponsored by IBU

Keynesçi Ulusal Refah Devleti ve Adalet Partisi: Siyasal Sosyolojik Bir Perspektif

Keynesian National Welfare State, and Justice Party: A Political Sociological Perspective

Erol Subaşı*

Abstract: Capitalism became regulated after World War II. From a *laisser-faire* capitalism based on the absolute autonomy of the market, a new state model emerged that can be called the Keynesian National Welfare State (KNWS). Because this recommended state intervention in the market to prevent crises, states underwent major transformations in central capitalist countries in accordance with this model. The model's characteristics included full employment, demand management based on mass production and consumption, distribution of wealth by corporatist representation, national scaling of market relations, a mixed economy that envisaged public intervention in the economy against possible market failures, and planing. The model not only had economic but also political, social and cultural consequences. In Turkey, this model was adapted after the military coup of 27 May 1960 as a pro-social rights Keynesian Hegemonic project based on an import substitution industrialization accumulation strategy. The state's institutional architecture, the accumulation regime, the political scene and the forms of political representation were also reorganized according to the model. The Justice Party (JP), founded as the heir to the Democrat Party, which had been shut down after the coup, also had to adapt itself to this new conjuncture. The main argument of this study is that among Turkey's center-right actors, JP was the party that most closely approached social democracy. The reason for this was the hegemonic position that KNWS has gained worldwide. Indeed, neither before 1960 nor after 1980 has a Turkish centre-right party produced such a systematic discourse on social justice. JP's internalization of KNWS is one of the decisive factors explaining Turkey's relatively advanced social state and social security system despite being a peripheral capitalist country.

Structured Abstract: Turkish political life between 1960 and 1980 is highly controversial yet rich in terms of socio-political analysis. Furthermore, it is impossible to understand Turkey's modern politics without analyzing this period. The present study brings a fresh perspective to this, focusing specifically on the Justice Party (JP), which left a significant mark on the period. The main aim is to describe JP, and explain its political program, ideological and strategic orientation in relation to the Keynesian National Welfare State (KNWS).

There are two distinguished studies on JP. First, Ümit Cizre Sakallıoğlu's monograph, *JP-Military Relations: An Anatomy of a Dilemma*, focuses on the relationship between JP and the military. She concentrates on how JP's "double discourse" helped normalize preatorian militarism in Turkey. Second, Tanel Demirel's book, *Justice Party: Ideology and Politics* is a comprehensive political party study

* Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

Asst. Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and Public Administration.

ORCID 0000-0001-5710-9988

erol.subasi@erdogan.edu.tr

Cite as/ Atıf: Subaşı, E. (2021). Keynesçi ulusal refah devleti ve Adalet partisi: Siyasal sosyolojik bir perspektif. *Turkish Studies - Social*, 16(2), 735-759. <https://dx.doi.org/10.47356/TurkishStudies.45824>

Received/Geliş: 15 August/Ağustos 2020

Accepted/Kabul: 25 April/Nisan 2021

Checked by plagiarism software

Published/Yayın: 30 April/Nisan 2021

CC BY-NC 4.0

concentrating on JP's approach to several major issues such as westernization, modernization, democracy, economic development, and social justice. Both studies fill key gaps in the literature on JP. While the first emphasizes the military's role in shaping the ideological and political program, the second underlines JP's pragmatism and eclecticism in articulating liberal, social-democratic, nationalist, conservative and western themes. The present study, however, differs from both in terms of its theoretical orientation, emphasis on international conjuncture, and especially on its periodization of capitalism.

Contrary to mainstream approaches to the analysis of Turkish politics, namely the Strong State Tradition, Center-periphery Relations and modernization theory, the present study offers an alternative approach based on the Regulation School. This tries to establish links between the conjunctural regulation of the capitalist mode of production, state forms and socio-political projects. Within this perspective, the study uses a qualitative method based on the critical evaluation of primary sources, particularly JP's election manifestos, party programs and party publications, and the secondary literature on JP, Turkish political and economic life, and KNWS. In doing so, it presents an analytical rather than merely descriptive account of JP. The aim here is to show how JP adopted, justified, and presented the major themes of KNWS, such as full employment, social state, social justice, social security, import-substitution industrialization, the mixed economy and economic planning.

KNWS which became the hegemonic model after the Second World War, was based on two interrelated strategies. First, as the Great Depression showed, it recognized that the market is not self-regulating. Therefore, state intervention is essential to prevent market failures. Second, it assumed that state must also mediate between the bourgeoisie and proletariat to secure the latter's welfare and thereby prevent it from turning to communism. This anti-communist strategic line was accepted by both, center capitalist and some periphery countries.

In Turkey, when JP was founded in 1961 as the heir of the Democratic Party which had been closed after the 27 May 1960 coup, the model organized by contemporary social-liberal intellectuals had already been adopted by the hegemonic bloc. Thus, JP was obliged to adapt its program and ideology to this model. Accordingly, it embraced and actively promoted the strategy and values of KWNS while presenting it as most modern form of capitalist state and aiming to transform Turkey into a Welfare State. JP targeted the ideal of full employment, defined as a situation where anyone wants to work can find a job. It also welcomed the idea of the social state and social security characterized by an inclusive strategy targeting the working class specifically. There was a security rationality behind these aims in that the working class becomes more immune to communist propaganda if it enjoys social rights and greater wealth. This anti-communist content was celebrated by JP, which itself is an economically liberal and socially conservative party.

One of the key issues for less developed countries in the 1960s was finding the right model of economic growth. Some periphery countries, including several Latin American countries and Turkey, adopted import-substitution industrialization as an accumulation strategy. This was based on producing commodities within the country to replace imports from other countries. This helped the country develop a domestic industrial sector and empower of the industrial bourgeoisie within the dominant classes. Unlike DP, JP decisively defended the interests of the industrial bourgeoisie because it regarded it as reflecting the general interests of the people-nation. Two other controversial issues were the mixed economy and planning. The mixed economy backed by KNWS, was actually a reaction to market failures such as the 1929-30 Great Depression. However, JP portrayed it as a way of supporting the private sector since it believed the state should only invest in infrastructure and areas where were too large or risky for the private sector. Furthermore, JP introduced planning not as central planning associated with communist regimes but democratic planning, which was merely directive and encouraging for the private sector. Thus, JP's political program, ideology and strategy was shaped in close connection to KWNS. Therefore, as the most social democratic right-of-center political party in Turkey, it contributed to Turkey developing a relatively advanced social security system compared to other periphery countries between 1960 and 1980.

Keywords: Political science, Keynesian national welfare state, justice party, turkish political life, political sociology.

Öz: II. Dünya Savaşı sonrası kapitalizm yeniden düzenlendi. Piyasamın mutlak özerkliğine dayalı *laissez-faireci* bir kapitalizmden devletin krizleri önlemek için piyasaya müdahalesini öngören Keynesçi Ulusal

Refah Devleti (KURD) adı verilebilecek bir devlet modeli ortaya çıktı ve merkez kapitalist ülkelerde devlet bu model uyarınca önemli dönüşümler geçirdi. Tam istihdam, kitlesel üretim ve tüketime dayalı talep yönetimi, korporatist temsil yoluyla refahın tabana yayılması, piyasa ilişkilerinin ulusal olarak ölçeklendirilmesi, olası piyasa başarısızlıklarına karşı ekonomiye kamu müdahalesini öngören bir karma ekonomi anlayışı ve planlama bu modelin karakteristiklerini oluşturmaktadır. Bu model sadece ekonomik değil aynı zamanda siyasal, toplumsal ve kültürel sonuçlar da yarattı. İşte 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrası Türkiye’de uygulamaya konan sosyal-hakçı Keynesçi hegemonya projesi ve İthal İkameci Sanayileşme stratejisi bu modele göre uyarlandı. Devletin kurumsal mimarisi, birikim rejimi, siyasal sahne, siyasal temsil biçimleri bu modele göre yeniden düzenlendi. 27 Mayıs Darbesi sonrası kapatılan Demokrat Parti’nin mirasçısı olma iddiası ile kurulan Adalet Partisi de kendini bu yeni konjonktüre uyarlamak zorunda kaldı. Bu çalışmadaki temel argüman, Adalet Partisi’nin merkez sağ aktörler içinde sosyal demokrasiye en çok yaklaşan parti olduğudur. Bunun nedeni de KURD’un dünya çapında kazanmış olduğu hegemonik konumudur. Ne 1960’tan önce ne de 1980’den sonra sosyal adalete dair bu denli sistematik bir söylem üreten bir merkez sağ parti olmamıştır. AP’nin KURD’u içselleştirmesi bir çevre kapitalist ülke olarak Türkiye’de sosyal devletin ve sosyal güvenlik sisteminin görece gelişmişlik düzeyini açıklayan önemli olgulardan biridir.

Anahtar Kelimeler: Siyaset bilimi, Keynesçi ulusal refah devleti, adalet partisi, türk siyasal hayatı, siyaset sosyolojisi.

Giriş

II. Dünya Savaşı sonrasında bir birikim rejimi olarak Atlantik Fordizmi temelinde yeniden örgütlenen kapitalist üretim tarzı, dönemin koşulları bağlamında özgül bir devlet modeli doğurdu. Bu devlet modeline Keynesçi Ulusal Refah Devleti (KURD) adı verilebilir (Jessop, 2002: 2). KURD’un ayırdedici nitelikleri kısaca şu şekilde özetlenebilir: 1-) Tam istihdama, kitlesel üretime ve tüketime odaklı bir talep yönetim tarzı. 2-) Burjuvazi ve işçi sınıfı arasındaki toplu görüşmelerin korporatif bir şekilde düzenlenmesi yoluyla refahın mümkün mertebe tabana yayılması. 3-) Üretim veya tüketimde ulusal ölçeğin birincil olarak görülmesi. 4-) Piyasa başarısızlıklarını ikame edebilmek üzere devlet ve özel sektörün birlikte bir “karma ekonomi” oluşturması (Jessop, 2002: 59). KURD’u var eden ve kapitalizmin bir dönemindeki üretim biçimini ve onun rengini verdiği toplumsal formasyonu betimlemek için kullanılan kavram fordizmdir. Fordizm, dayanıklı tüketim mallarının kitlesel üretimi ve tüketimi döngüsü, görece yüksek ücretler, kalifiye emekçiler ile diğerleri arasındaki katı bir ayırım, Taylorcu ilkelere göre düzenlenmiş emek süreçleri, özellikle sosyal güvenlik, sağlık ve eğitim alanlarının düzenlenmesinde yoğun devlet katılımı ve müdahalesi ile nitelenir (Hirsch, 2004: 176). Dolayısıyla Fordizm, KURD kurumsal çerçevesinin içeriği olarak düşünülebilir. Burada KURD Weberyan anlamda bir ideal tip olarak değerlendirilmelidir. Weber (1949: 90)’e göre ideal tip, farklı düzeylerde vurgulanmış niteliklerin bütünselleştirildiği analitik ve zihinsel bir inşadır ve bu nedenle saf haliyle gerçeklik ile örtüşmez, o bir “ütopyadır.” Bu bakımdan KURD’un devreye sokulduğu ülkelerde yerel dinamiklerle girdiği etkileşimler sonucunda farklı özellikler gösterebileceği unutulmamalıdır. Bu anlamda, tek bir KURD biçiminden de söz edilemez, daha ziyade KURD içindeki farklılaşmaları gösterebilmek için tipolojiler geliştirilmiştir (bkz. Esping-Andersen 1990).

II. Dünya Savaşı sonrası dönem Atlantik Fordizm ve KURD ile birlikte devletlerin kurumsal mimarilerini, birikim stratejilerini, hegemonya projelerini, siyasal temsil biçimlerini ve siyasal parti sistemlerini dönüştürmüştür. Bu dönüşümler bağlamında çalışmadaki temel argüman Türk siyasal yaşamının 1961-1980 tarihsel kesitine damgasını vurmuş merkez sağ bir parti olarak Adalet Partisi’ni (AP) değerlendirirken KURD’un önemli bir analiz çerçevesi sunmakta olduğudur. AP münhasıran sosyal adalet, planlı kalkınma, karma ekonomi, refah devleti gibi döneminin revaçta kavramlarına programında yer verir. Bu anlamda sağ ve sol söylemleri eklektik bir biçimde birleştirmeye çabalamış olduğu söylenebilir. Tüm sınıfların ve toplumsal grupların temsilciliğine soyunmuştur. Bilhassa, Ragıp Gümüşpala’dan sonra liderlik koltuğuna oturan Süleyman Demirel ile göze çarpan, güçlü, medyatik ve karizmatik bir liderlik söz konusudur. Bu noktada KURD’u

sahiplenişte Demirel AP'sinin Gümüşpala AP'sine oranla çok daha istekli olduğu söylenmelidir (T. Demirel, 2004: 286). Parti, seçim kampanyalarında uzun erimli ideolojik formülasyonlardan ziyade özellikle kalkınma, refah ve büyüme üzerinden somut, pragmatik ve kısa erimli vaatlerde bulunmuştur. Yol, su, elektrik, okul, baraj, tüketim mallarına kolay ve ucuz erişim, köylünün şehirliyle aynı imkânlardan yararlanması hep günlük hayatın fizik-maddi dönüşümüne yönelik taahhütlerdir. Yoksa AP programında yeni bir dünyanın inşası gibi soyut ve 'ideolojik-ütopik' nitelikteki vaatlere yer yoktur. Süleyman Demirel de birçok kereler AP'nin hiçbir konuda "katı" olmadığını söylemiştir. AP'nin seçim başarıları militanları üzerinden değil çoğu zaman "kalkınmacı-popülizme" (Akça, 2016: 250) meyleden bir stratejik söylemle ulaştıkları ve farklı sınıfları çapraz kesen seçmen tabanı üzerinden gerçekleşmektedir.

AP'yi AP yapan ulusal ve uluslararası konjonktürün önemli bir tarihsel kavşağında ortaya çıkmış olmasıdır. 27 Mayıs 1960 Darbesinden sonra kapatılan Demokrat Parti (DP) arkasında önemli bir seçmen tabanını miras bırakmıştı. Kuşkusuz bu tabanın siyasal olarak temsil edilmesi önemli bir sorun olarak ortaya çıktı. İşte AP bu miras üzerinde hak iddia ederek kendini DP'nin devamı olarak sundu, ki adı bile DP'ye ve DP'lilere yapılan haksızlıklara karşı bir göndermeyle "hak, hukuk ve adalet" talebini yansıtıyordu (Bilgiç, 2007: 59). Ancak 27 Mayıs 1960 Darbesi ile, yeni anayasa, yeni seçim sistemi ve devletin kurumsal mimarisindeki kritik dönüşümlerle Türkiye'de yepyeni bir döneme girilmişti (bkz. Akça, Paker, ve Akça 2010). AP'nin önünde paradoksal bir görev bulunuyordu. Bir taraftan DP'nin arkasında bıraktığı hoşnutsuz kitleye AP'nin "Demokrat Partinin ta kendisi" olduğunu (*Kervan Yürüyecektir: Adalet Partisi 1977 Seçim Beyannamesi*, 1977: 5) ve DP'ye yapılanlarla ilgili olarak adaleti sağlayacağını taahhüt ederken, iktidar bloğunu DP gibi olmadığına, aynı hataları tekrar etmeyeceğine ve yeni dönemin meşruiyetini tanıdığına ikna etmesi gerekiyordu. Bu anlamda, KURD'un iki muhatap arasında katalizör işlevi gördüğü söylenebilir.

Dolayısıyla, AP'nin kendini var etme biçimi ekseriyetle DP'nin başına gelenlerden çıkarılan dersle yakından ilgilidir. Bu anlamda, AP'nin siyasal kimliğinin oluşumunda kilit rol oynayan Türkiye'ye özgü yerel dinamikler es geçilmemelidir. Bunu söylemekle birlikte, biz burada AP'nin programatik, ideolojik ve stratejik yöneliminin İkinci Dünya Savaşı sonrasının hegemonik devlet projesi KURD'un etkisi altında şekillendirildiğini ileri sürmekteyiz. 27 Mayıs 1960 Darbesinin inşasına soyunduğu "sosyal-hakçı Keynesçi hegemonya projesi" (bkz. Subaşı 2018) uyarınca DP'nin "tarımsal kapitalizmi" önceleyen çizgisi (bkz. Atılğan 2015) AP'de "sanayi kapitalizmi" (Gevgilili, 1987: 327) ve özellikle ithal ikameci sanayileşme (İİS) stratejisi tarafından etkisizleştirilmiştir. Bunun yerine AP, ekonominin sanayi sektörünün ve sanayi burjuvazisinin öncelikleri doğrultusunda yeniden yapılandırılmasını, (bkz. Atılğan 2015b) sosyal ve siyasal hakların, toplu sözleşme, sendika ve örgütlenme haklarının, tam istihdam olanaklarının ve sağlık hizmetlerinin güvence altına alınması gibi uygulamaları kabul ederek KURD'u ve sosyal-hakçı Keynesçi hegemonya projesini açıkça tanımıştır.

Bu noktada ileri sürdüğümüz temel argümana yönelebilecek en güçlü itirazı gözden geçirmek faydalı olabilir. AP'nin genel siyasal rotasının oluşumunda "en baskın faktörün" 27 Mayıs ve onun askeri zorlaması olduğu ileri sürülebilir (bkz. Cizre-Sakallıoğlu 2002: 35). Zira KURD'un Türkiye'ye 27 Mayıs 1960 Darbesi ile getirilmiş olması ve arkasında sanayi burjuvazisi, silahlı kuvvetler, kentli aydınlar, işçi sınıfı ve öğrencilerden oluşan bir hegemonik blok bulunmasının kilit öneme sahip olduğu söylenebilir. Pretoryen nitelikteki baskının etkili olduğuna katılmakla birlikte bu faktörün dönemin uluslararası konjonktürü bağlamında KURD'un küresel ölçekteki hegemonik karakteri tarafından üstbelirlendiğini ileri sürmekteyiz. Askerlerin DP'ninkine benzer bir siyasal projeye itirazları açıktır; ancak alternatifin ne olması gerektiğini belirleyen onlar değildir. Bu noktada daha çok aydınlara bakmak gerekir. Aydınlar sosyal-hakçı Keynesçi hegemonya projesini dünyadaki örneklerinden hareketle 1950'lili yılların ikinci yarısından itibaren *Forum* dergisi ve Hürriyet Partisi (HP) mecralarında talep etmişlerdir (Akça vd., 2010). Bu anlamda, dünya genelindeki bir eğilimin aydınlar kanalı ile Türkiye'ye uyarlandığı söylenebilir.

Askerler de aydınların örgütlediği projeye eklenmiştir. Bu bakımdan AP, formülasyonunda payı olmadığı bu projeye özellikle Süleyman Demirel'in yerleştirilmiş Batılı vizyonu doğrultusunda programını, ideolojisini ve kurumsal yapısını uyarlamaya çalışmıştır. AP'nin yeni döneme adaptasyon sürecini salt askeri zorla ya da Demirel pragmatizmi ile açıklamak yerine KURD'un rıza boyutuna yaptığı vurgu, kapsayıcılığı ve hegemonik karakteri ile açıklamak daha akla yakın görünmektedir. Hiç kuşkusuz burada AP'nin özsel olarak sosyal demokratlaşması gibi bir durum söz konusu değildir. Yine de AP, söz konusu sosyal-liberal temaları milliyetçi-mukaddesatçı ve muhafazakâr bir anlam dünyasına yer yer tercüme etmeyi başarmıştır (T. Demirel, 2004: 329). Bununla birlikte, AP'nin KURD meşrulaştırmasının temel koordinatlarını çağdaşlık, modernlik ve Batı medeniyetine vurgu oluşturmuştur. Burada kuşkusuz DP'ye yöneltilen "gerici" suçlamalarını gereksizleştirecek stratejik söylemsel bir manevra söz konusudur. Yine de AP'nin programına, ideolojisine ve pratiklerine bakıldığında KURD'un AP'nin salt kendini kabul ettirebilme çabasının ötesinde içselleştirilmiş olduğu söylenebilir.

Türkiye siyasi hayatı analizleri büyük oranda güçlü devlet geleneği içinden (bkz. Heper 2006) ¹ merkez-çevre analizi içinden (bkz. Mardin 2000) ² ya da genel olarak modernleşme ya da Batılılaşma perspektifi içinden yapılmaktadır. Bu çalışma Türk siyasi hayatındaki dönüşümleri kapitalizmin düzenlenmesi yaklaşımının kuramsal desteği içinden ele almayı önermektedir. Düzenleme yaklaşımı "ekonomi-politik analizler ile devlet ve/veya sivil toplum analizlerini, bunların sermaye ilişkisini normalleştirmek ve çatışmalı ve kriz-dolayimli sermaye birikim sürecini yönlendirmek (yönetmek) için nasıl etkileşime girdiklerini göstermek için bütünleştirmeyi amaçlar" (Jessop & Sum, 2006: 4). Bu yaklaşım, kapitalist üretim ilişkilerindeki dönüşümlerin salt ekonomiye ve piyasaya odaklanarak değil, devlet, siyasal aktörler ve sosyo-politik güçler ile olan karmaşık eklemleme ilişkisi bağlamında ele alınması gerektiğini ileri sürer. Buna göre, piyasa hiçbir zaman kendi kendine işlemez, her zaman belirli sosyo-politik şekillerde, belirli sosyo-politik güçlerin çatışmaları ve uzlaşmaları yoluyla düzenlenmek durumunda kalır. Bu düzenleme biçimleri ya da Düzenleme Okulu'nda kullanıldığı biçimiyle birikim rejimleri ya da düzenleme tarzları siyasal, toplumsal ve kültürel dinamiklerden etkilendiği gibi tüm bu düzeyler üzerinde de etkiye bulunur.

Türkiye'de sosyal güvenlik sisteminin bir çevre ülkeye nazaran oldukça gelişmiş olduğu, en azından zayıf olmadığı ileri sürülebilir (Boratav, 2007; Özbek, 2002: 24). Bu gelişimin önemli nedenlerinden biri de Türkiye'de merkez sağın ama bilhassa Demirel AP'sinin sosyal devlet mefhumunu -zorla ya da değil- benimsemiş olması ve bu mefhumun olağanlaştırılmasında üstlenmiş olduğu roldür. Bu anlamda, sosyal devlet ve sosyal güvenlik siyasi yelpazeyi soldan sağa kat ederek 1960-1980 arasının hegemonik söylemlerinden biri haline gelmiştir. Üstelik bu olgu Türkiye'ye özgü de değildir. Bu stratejinin kökleri Almanya'da muhafazakâr Otto Von Bismarck'ın (1818-1898) *Sozialstaat*'ı, Birleşik Krallık'ta yine muhafazakâr Benjamin Disraeli'nin (1804-1881) Tek Ulus Muhafazakârlığı'nda bulunabilir. Disraeli, giderek iki ulusa (sınıf) bölünen toplumda bir "aşağıdan devrim" tehdidine karşı "paternalist bir muhafazakârlık" formu içinde "yukarıdan devrim" yoluyla sosyal çatışmaları önlemeye ve toplumsal entegrasyonu sağlamaya çalışmıştır (Heywood, 2018: 70). Tek uluslu stratejiler kapsayıcı ve genişleyici bir şekilde ulus-halkın tamamının rızasını devşirecek şekilde maddi ve maddi olmayan ödüller dağıtır (Jessop, 1982: 244).

Bu anlamda tek uluslu bir KURD stratejisini en güçlü şekilde benimseyen merkez sağ parti AP olmuştur. 1960 öncesinde DP sosyal adalet konusunda sistematik bir yaklaşım geliştirmemiş, 12 Eylül'den sonraki neoliberal dönemde de diğer merkez partiler neoliberalizmin ve yeni sağın etkisiyle sosyal devlet ve sosyal güvenlik gibi temaları daha çok karından konuşarak dile

¹ Güçlü Devlet Geleneği tezinin eleştirileri için (bkz. Akça 2006; Dinler 2003; Yalman 2004).

² Merkez-Çevre analizlerinin eleştirisi için (bkz. Açık 2006; Aydın 2006).

getirmişlerdir. Bu anlamda Cumhuriyet tarihinde merkez sağda sosyal demokrasiye en çok yaklaşan parti AP olmuştur. Her ne kadar 12 Mart 1971'den sonra sosyal güvenliğin ağırlığı azalarak milli güvenlik kavram ve stratejisinin ağırlığı artmaya başlasa da (bkz. Akça vd. 2010; Subaşı 2018) 12 Eylül 1980 Darbesine kadar AP'nin sosyal güvenlik temasını bütünüyle terk ettiğini söylemek mümkün değildir. Ancak iki kavramla ilgili olarak 1960-1971 arası ile 1973-1980 arasındaki farklılıkları barizdir. Biz bu çalışmada milli güvenliği bir tarafa bırakarak bütünüyle sosyal devlet ve sosyal güvenlik kavramlarına odaklanacağız.

Dolayısıyla bu çalışmada kapitalizmin küresel dönemselleştirilmesi içine yerleştirilen bir AP anlatısı söz konusudur. Burada münhasıran AP'nin KURD'u sahiplenişindeki ideolojik-programatik ve stratejik düzeydeki kaymanın uğrakları ele alınacaktır. Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde AP'nin Keynesçiliğin alamet-i farikası olan tam istihdamı sahiplenmesi, ikinci bölümde AP'nin refah ve sosyal güvenlik temalarını kendi toplumsal varoluşuna mâl etmesi, üçüncü bölümde, sanayileşme ve ithal ikameciliğe verdiği önem, son olarak dördüncü bölümde AP'nin karma ekonomi ve planlama ile ilgili görüşlerine yer verilecektir.

1. Tam İstihdam

Tam istihdamın gerçekleştirilmesi KURD'un en temel ilkelerinden biridir. Öyle ki, tam istihdam kavramı neredeyse Keynesçilikle eş anlamlı hale gelmiştir. Tam istihdam, işçi arzının tamamen ya da %1-%2'lik bir rezerv dışında neredeyse tamamen massedilmesi anlamına gelir. Basitleştirerek söylersek kavram “Çalışmak isteyen herkesin iş bulabildiği” (S. Demirel, t.y.: 12) uzun yıllar güvence altında mesleğini icra edebildiği bir emek piyasasını betimler. Keynesçi uzlaşısı içinde emekçilerin yaşam boyu istihdamlarının güvence altına alınması (esnek çalışma koşullarının karşıtı olarak), yüksek ücretler, emeklilik hakkı, yıllık izinler gibi imkânlardan yararlanmalarının sağlanmasıdır. Bu hedefin gerçekleştirilebilmesi için istihdam olanaklarının artış hızının iş gücü arzına dönüşüm hızından daha fazla olması gerekir. Başka bir ifadeyle, iş yaratma hızının işçileşme hızından fazla olması gerekir. Bu noktada İİS tam istihdam ilkesi ile uyumlu görünür. Buna göre İİS sayesinde kentlerde oluşturulacak sanayi işletmeleri yoluyla köylerden gelen yeni işsizler ücretli emeğe dönüştürülür. Yalnızca özel sektör kendi sanayi işletmeleri aracılığıyla değil, devlet de kamu iktisadi teşekkülleri vasıtasıyla önemli bir işveren haline gelir. Daha sonra kamu işletmeleri politik patronaj ağları yoluyla siyasi partilerin “arka bahçeleri”ne dönüşmüş oldukları iddiasıyla özelleştirilecekti.

AP de “tam çalışma” ya da “tam istihdam” hedefini en önemli ideallerinden biri haline getirmiştir. AP beyannamelerinde ve programlarında sık sık bu ideale atıfta bulunur, ancak diğer temalarla karşılaştırıldığında en az geliştirilmiş vaadin bu olduğu söylenebilir. AP'nin 1961'deki ilk programına göre “iş hürriyetini” sağlamak gerekmektedir (*Adalet Partisi Program (Premsip Maddeler)*, 1961: 5). Emek ve sermaye arasındaki çatışmaların ortadan kaldırılması ile her vatandaşın iş sahibi olması gerektiği düşüncesi savunulmaktadır (*Adalet Partisi Program (Premsip Maddeler)*, 1961: 8). AP'ye göre huzur ve mutluluğun birincil koşulu iş sahibi olmaktır. AP “çalışma hakkı” ve “iş hürriyeti”ni koruyacağı ve geliştireceği taahhüdünde bulunmaktadır. Az gelişmiş ülkelerin önündeki en önemli meydan okumalardan biri iş yaratmaktır. AP, iş yaratarak emeğin en verimli şekilde kullanılabilmesi için gerekli önlemleri alacağını ileri sürer (*Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1961)*, 1961: 35). AP, güçlü sendikaların kurulmasını sağlayacağı ve bunların konfederasyon şeklinde örgütlenmelerinin önünü açacağı taahhüdünde bulunur. AP, DP dönemine dair bir özeleştirisi içinde “grev hakkının” verilmesinde çok geç kaldığını itiraf eder ve iki tarafın, sermaye ve emeğin hukukunu gözeterek bu hakkın tanınmasını sağlayacağı vaadinde bulunur (*Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1961)*, 1961: 36-37).

AP'ye göre sosyal adaletin önündeki en büyük engel işsizlik olduğu için bunu önlemeye yönelik tedbirler alınacaktır. Devlet, sosyal adaleti gerçekleştirmek için “tam çalışma” politikasını, yurttaş bol iş ve bol kazanç sahibi olacak şekilde gerçekleştirmelidir. Her sınıftan yurttaş emeğinin karşılığını adil bir şekilde almalı, vergisini ödemelidir. İşsizlik ortadan kaldırılmalı, her vatandaş

geleceğinden emin, rahat ve haysiyetli bir hayata kavuşturulmalıdır. Kız erkek farketmeksizin, özellikle yoksul köy ve kasaba çocuklarına eğitim imkânları sağlanmalıdır. (Anonim 1965:14). AP, “Hür sendikacılığı” destekleyeceğini ancak siyasi maksatlarla sendikacılık yaparak kamu düzenini bozmaya çalışanlara göz yumulmayacağını belirtir. Hükümet, burjuvazi ve işçi sınıfı arasında “tarafsız”, “iyi niyetli bir aracı gibi” davranacaktır (*Adalet Partisi Seçim Beyannamesi*, 1965: 16).

AP’ye göre en büyük “eşitsizlik ve adaletsizlik” işsizliktir. Bu nedenle plân hedefleriyle uyumlu bir şekilde yeni iş olanakları yaratılacaktır. Burada en güçlü silah sanayileşmedir. Sanayileşme sayesinde yeni iş imkânları ortaya çıkacak, çalışan kişi sayısı artacak, ücretler yükselecektir. Böylece refah seviyesi artacak ve her çalışan bu seviyeden adilane bir şekilde payına düşeni alacaktır. İşsiz yurttaşların iş bulabilme koşullarını kolaylaştıracak şekilde İş ve İşçi Bulma Kurumu yeniden düzenlenecektir. Söz konusu kurum sadece ülke içindeki işsizlerin durumu ile alakadar olmayacak aynı zamanda yurt dışına gidecek işçilerin formaliteleri ile de ilgilenecek, bu konudaki şikayetleri asgari seviyeye indirecektir. Yurt dışındaki işçilerin işverenleriyle yaşadığı sorunlar, ekonomik, sosyal, kültürel alanlarda karşılaştıkları problemlerin çözümünde kurum aktif bir rol oynayacaktır (*Adalet Partisi Seçim Beyannamesi* 1969, 1969: 55-56).

2. Refah ve Sosyal Güvenlik

KURD’un ayırt edici niteliklerinden biri refaha ve sosyal güvenliğe yapmış olduğu vurgudur. KURD modelinin evrimi 1929-30 Büyük Buhranı, II. Dünya Savaşı sonrası değişen uluslararası güç dengeleri ve Soğuk Savaş dönemi ile iç içe cereyan etmiştir. Hirsch (2004: 180)’e göre KURD aynı zamanda “Fordist güvenlik devleti” olarak da tanımlanabilir. Buna göre II. Dünya Savaşı sonrası kapitalist toplumsallaşma süreci hızlanmış, geleneksel toplumsal yapılar hızla çözülmeye başlamıştır. Bu nedenle, devlet bu çözümlenin yaratacağı sorunları ortadan kaldırmak için güçlü, yaygın ve merkezi bir bürokratik mekanizmalar silsilesi geliştirmiştir. Bu mekanizmalar toplumun kılcal damarlarına ulaşarak “toplumun devletleşmesini” de beraberinde getirmiştir. Hirsch’e göre böyle bir durumda güvenliğin ikili bir işlevi vardır. Bir taraftan yurttaşların maddi varlık koşulları güvence altına alırken diğer taraftan da aynı üyelerin toplumsal düzeni bozucu eylemliliği gözetim ve denetim altında tutulur. Biz bu durumu işçi sınıfının sosyal haklarını tanıyarak ve onlara maddi ve maddi olmayan düzeylerde tavizler vererek komünist ‘provokasyonlara’ gelmelerinin önleneyeceği ve sosyal reformist tarzda toplumsal düzen içinde soğurulmalarının sağlanacağı, sınıf siyasetini gereksizleştirecek bir strateji olarak da yorumlayabiliriz.

AP işte bu kapsayıcı stratejiye ikna olmuş görünür. Nitekim, AP’nin de önemli katkılarıyla Türkiye 1960-1980 arası için oldukça gelişmiş bir sosyal güvenlik sistemi kurmayı başarmıştır (Boratav, 2007: 124). AP program ve beyannamelerinde refah ve sosyal güvenlikle ilgili önemli vaatlerde bulunur. AP’nin 1961’deki programında her Türk vatandaşının “yarınından emin halde” yaşamasının temin edileceği ileri sürülmektedir. (*Adalet Partisi Program (Prensip Maddeler)*, 1961: 6) 16. madde işçilere grev hakkı, toplu sözleşme, işsizlik sigortası verilmesi, sendika özerkliğinin anayasal güvence altına alınması gerektiği savunulmaktadır. AP, 1961 Seçim Beyannamesi’nde dönemin Batı ülkelerinde olduğu gibi sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesini, başka bir deyişle devlet eliyle tabana yayılmasının zaruri olduğunu kabul ettiğini belirtir (*Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1961)*, 1961: 24-25). Ancak kamusal sağlık hizmetinin özel sağlık hizmetlerinin gelişimine engel olmaması gerekmektedir. Beyannamede açıkça İngiltere’de “sağlık sosyalizasyonun” 1948 yılında başladığı ve sistemin oturmasının en az 10 yılı bulduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılmasında örnek alınan ülkelerin başında İngiltere gelmektedir ki İngiltere II. Dünya Savaşı sonrası sosyal güvenlik konusunda öncü ülkelerden biridir. Günümüzde de kimi zaman eleştirilen kimi zaman adından övgüyle söz edilen İngiliz Ulusal Sağlık Hizmeti (National Health Service) 1948 yılında bu anlayışın sonucu olarak kurulmuştur.

AP'ye göre sosyal adalet demek yoksullukta eşitlenmek demek değil; kalkınma ve refah artışı sayesinde herkesin “kabiliyeti” ve “hizmeti” oranında bu zenginliğe ortak olması demektir. İşçi, çiftçi, küçük esnaf, “yarın endişesinden” kurtulmak için sosyal güvenlik sistemi içine alınmalı yaşlılık ve hastalıklar için sosyal sigortalar geliştirilmelidir. “Meslek ve fikir derneklerinin, çok taraflı bir siyasî düzen olan demokratik hayat tarzının vazgeçilmez parçaları olduklarına kaniyiz” (*Adalet Partisi Program ve Tüzük*, t.y.: 90). Böylece AP siyasal ve korporatif plüralizmi tanıdığını ileri sürmektedir. AP, gelir farklılıklarının kitleleri komünist bir rejime sürüklemesinin önünde KURD'un öngördüğü subapların, “müterakki vergiler, sosyal sigortalar ve güvenlik tedbirleri, hür sendikacılık, toplu sözleşme ve grev hakkı, geniş kamu hizmetleri gibi” işe yarayacağına kanidir (*Adalet Partisi Program ve Tüzük*, t.y.: 91). AP, her yurttaşın düşünce özgürlüğünü güvence altına alan, fark gözetmeksizin fırsat eşitliği sunan “sosyal güvenlik” aracılığıyla yurttaşları mutluluğa götüren “Refah Devleti”ni inşa etmek arzusunu açıkça bildirir (*Adalet Partisi Program ve Tüzük*, t.y.: 91). Refah devleti aynı zamanda toplumun farklı kesimlerinin iktisadi güçlerinin artırılması ve “medeni” yaşama kavuşmaları şeklinde anlaşılmalıdır, bu nedenle bunun sağlanmasında önemli araçlar olarak mesleki dernek ve sendikaların zorunlu olduğu, devletin yoksul kesimlerin, özellikle gecekonduluların ve köylülerin refahının artmasından sorumlu olduğu kabul edilmektedir (*Adalet Partisi Program ve Tüzük*, t.y.: 91).

“Hastalık, analık, iş kazaları, meslek hastalıkları, maluliyet, ihtiyarlık ve ölüm sigortaları”nın kurulması ve geliştirilmesi, “işsizlik sigortasının” hayata geçirilmesi ve tarım işçilerinin de sosyal güvenlik sisteminin kapsamı içine alınması hep sosyal güvenlik tedbirleri bağlamında düşünülmektedir (*Adalet Partisi Programı*, 1969: 32). AP “İktisadi Refah Devleti” anlayışı uyarınca eğitim, şehircilik, sağlık ve sosyal yardım, iş hayatı, hür sendikacılık, sosyal güvenlik gibi alanlarda bir dizi politika önerir. AP 1969 seçimleri ile açılacak ve olası yeni AP hükümeti dönemini “Hürriyet ve Refah Yolu” olarak adlandırmıştır (*Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1969*, 1969: 4). Bununla birlikte, korporatif plüralizmin sınırları bulunmaktadır. İşçi sınıfının toplam gelirden aldığı payı artırıcı mekanizmalar olarak görülen “hür sendikacılık” ve “toplu sözleşme” 1969'a gelindiğinde artık “kalkınma gayretimizi desteklemeyecek” şekilde kayıtlanarak ele alınmaya başlamıştır (*Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1969*, 1969: 30). Yine “dar gelirli sınıflara” yönelik bir kamu maliyesi politikası ve yine dar gelirli üreticileri gözetken bir fiyat ve kredi politikası izleneceği taahhüdünde bulunmaktadır (*Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1969*, 1969: 30).

KURD'un en önemli hedeflerinden biri parasız ve yaygın sağlık sisteminin oluşturulmasıydı. AP de bu alanda yurttaşların sağlık hizmetlerinden en geniş şekilde yararlanmasını sağlamak, özellikle yoksulları, “bakıma muhtaç, kimsesizleri, sakatları, küçükleri, ihtiyarları ve dar gelirli vatandaşları parasız tedavi imkanlarına kavuşturmak” temel hedeflerden biri olarak sayılmaktadır (*Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1969*, 1969: 55-56). Bununla birlikte AP, özel sağlık hizmetlerinin verilmesine karşı değildir. AP'ye göre önemli olan tüm yurttaşların sağlık hizmetlerinden faydalanabilmesinin sağlanmasıdır. Kamunun gücünün yetmediği yerlerde özel sağlık hizmetleri yoluyla devletin sırtındaki yük azalacaktır. Sağlık bir kamu hizmeti olarak görüldükten sonra tedavi edenin devlet mi yoksa özel sektör mü olduğunun önemi kalmamaktadır. Burada devletin rolü herkesin, özellikle yoksulların tedavi olabilme imkânlarını güvenceye almaktır. Yoksa parasıyla tedavi olmak isteyen yurttaşta engel olunmamalıdır (S. Demirel, t.y.: 48-50).

1961 Anayasası'nın Cumhuriyet'in niteliklerini sayan ikinci maddesi devletin “sosyal” devlet olduğunu ilan etmiştir. Sosyal güvenliği sağlamak devletin görevleri arasında sayılmaktadır. Devlet, özellikle toplumun iktisaden zayıf kesimlerini kollamak durumundadır. AP sosyal güvenlik politikasının hedefini şu şekilde açıklamaktadır: “Sosyal güvenlik politikamızın hedefi; bütün grupları, çalışanları hizmetlileri, tarım sektöründe her yaşta emek verenleri, esnaf ve sanatkârları, sosyal hizmetten mahrum 22 milyonu aşan köylümüzü içine alacak tarzda genişletmektir” (*Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1969*, 1969: 56).

AP emeklilik yaşını erkeklerde 55'e kadınlarda 50'ye indiren, emeklilik ödemesini %70 oranına çıkararak, işçilere 25 yıllık çalışma sonunda emeklilik hakkı tanıyan, emekli işçilerin eş ve çocuklarına ücretsiz tedavi hakkı içeren bir kanun tasarısını Senatoya göndermişti (*Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1969*, 1969: 58). AP, 1965 seçim sath-ı mailine "Sosyal Refah Devleti, Hürriyet içinde Refah, Büyük ve Güçlü Türkiye" sloganlarını birbirine eklemeyerek girdi (*Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973*, t.y.: 4). AP sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılmasını özellikle muhtaçlara, kimsesizlere, sakatlara, küçüklere, ihtiyarlara ve yoksullara "parasız tedavi" hizmeti sunma amacını açıkça ilan etmişti (*Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973*, t.y.: 68). "Analık, hastalık ve yaşlılık" sigortalarını kapsayan bir "Genel Sağlık Sigortası" sistemi geliştirileceği söylenmektedir (*Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973*, t.y.: 69).

Topyekûn kalkınmanın hedefi; ekonomik büyümeyi meydana getirerek fukaralığı, işsizliği, çaresizliği, cehalet ve sefaleti cumhuriyetçi demokrasi rejimi içerisinde sosyal refah devletini gerçekleştirerek ortadan kaldırmaktır. Çağdaş uygarlık seviyesi; hür ve açık toplumu, açık ekonomiyi, refah toplumunu gerçekleştirmeyi emreder (*Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973*, t.y.: 90). AP; köylüsü, kentlisi, işçisi, memuru, esnafı, serbest meslek erbabı, tüccarı, sanayicisi, kadını, erkeği, genci ve ihtiyarı ile milleti bir bütün sayar. Bu bütünün korunmasında büyük bir itina ve titizlik gösterir. Milleti birbirine düşürmek için hiçbir sebep ve mazeret tanımaz (*Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973*, t.y.: 90). Bugün, yarın ve gelecek korkusundan kurtulmuş (Gümüştekin, t.y.: 12) bir Türkiye inşa etme amacındadır. AP'ye göre sosyal refah devleti "Bir yönden ekonomik büyümeyi hedef alan ve fakat gelir dağılımına, anayasanın çizdiği hudutlar içinde müdahalelerde bulunarak dengeli gelir dağılımını temin eden ve bu iki elemanla refahı tabana doğru yayan bir siyasi ve ekonomik inanıştır" (Gümüştekin, t.y.: 155).

AP, KURD'un 20. asrın hegemonik devlet modeli olduğunu kabul eder. "(Refah Devleti); iktidarda veya muhalefette, ADALET PARTİSİ siyasi teşekkülünün alameti farikasıdır, damgasıdır." (*Millet Hizmetinde Adalet Partisi 1965-1971*, 1972: 75). Türkiye de bu modele "hürriyet içinde kalkınma düzeni" adını vermiştir. 19. yüzyılın *Laissez-faireci*, ortodoks-liberal "bekçi devlet" kavrayışı toplumun yoksul kesimleri için hiçbir önlem öngörmediğinden bu kitle komünist ve Marksistlerin propaganda ve ajitasyonlarına açık hale gelmekteydi. Bunu önlemek adına iktisaden zayıf toplumsal sınıfları devlet aracılığı ile güçlendirerek onları kapitalist formasyona bağlama stratejisi özellikle 1929-30 krizi ve sonrasında ve II. Dünya Savaşı sonrasında kabul gördü. Böylece yarınından emin yurttaşlar yaratılarak komünizmin önü kesilmiş olacaktı. AP sürekli olarak kendini doktriner olmayan bir parti olarak sunmaktaydı. Ancak doktriner olmamak demek, bir siyasi felsefesi olmadığı anlamına gelmemekteydi. AP "siyasi felsefesini" "sosyal refah devleti" hedefine ulaşmak olarak tanımlamıştı. İleri kapitalist ülkelerde öncelik gelir dağılımına müdahale iken Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin yapması gereken ilk şey kalkınmayı gerçekleştirmektir. Kalkınma, gelişmekte olan ülkelerin en büyük problemi olan "gizli işsizliği" çözecek böylece sosyal adaleti sağlayacaktı. Gizli işsizlik yoğun olarak kırdaki görülmekteydi; dolayısıyla sanayileşme yolu ile bu gizli işsizler sanayi işletmelerinde çalışacak ücretli emeğe dönüşecekler ve bu sayede sanayileşme, kalkınma ve sosyal adalet sağlanacaktı (Gümüştekin, t.y.: 157-159).

Sosyal refah devleti görece yüksek vergilendirme, tam istihdam ve görece yüksek ücretlerle önemli bir iktisadi maliyet yaratır. İşte, AP'ye göre sosyallığın bu masrafı ancak iktisadi büyüme yolu ile karşılanabilir. Marksistler "bekçi devlet"i sürekli olarak hâkim sınıflar lehine davranan, bu nedenle de yıkılması gereken bir sınıf devleti olarak resmederler. İşte, Batı'da bu sınıf devleti imgesinden kurtulmak için sosyo-ekonomik olarak zayıf sınıfları kollayan ve bu anlamda "güçsüzün" yanında duran sadece zenginlerin tikel çıkarlarını değil, içinde yoksulların ve işçi sınıfının önemli bir yer işgal ettiği halkın "genel çıkarını" yansıtan bir sosyal devlet mefhumu ortaya çıktı. Sosyal devlet, yaşlılık, hastalık, sakatlık, işsizlik gibi alanlarda muhtaç durumdakileri kollayarak kapitalist devletin meşruluğuna olan inancı artırmaktadır. Bu sayede, Bolşevik Devrimi

benzeri devrimlerin gerçekleşebileceği sosyo-politik ve ekonomik zemin ortadan kalkmaktadır. Buralarda sosyalistler ve komünistler istedikleri kadar propaganda yapsınlar, yarınlarından emin, refah içinde yaşayan kitlelerin kapitalist düzene olan bağlılıklarını ortadan kaldırmayı başaramazlar (Gümüştekin, t.y.: 164-165).

Refah devleti aracılığıyla sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması yoluyla hasta ve çalışmayacak olanların tedavi edilerek yeniden iş hayatına kazandırılması zaruridir. İşsizlik sigortası, AP'nin sosyal devlet hedefleri arasında yer alır. İş bulamamış ya da işinden olmuş kişilerin asgari yaşam standardının altına düşmesini engellemek için işsiz kaldığı süre boyunca bu sigorta aracılığıyla aylık alabilmesi sağlanacaktır. Yaşlılık sigortası 65 yaşını doldurmuş ve kendine ait bir geliri bulunmayan tüm yurttaşların yararlanabileceği bir sigortadır. Tarım sigortası da özellikle çiftçi düşünülerek tasarlanan bir sigortadır. Çiftçinin yaşlılığında çalışmama ihtimali, doğa ile ilişkisi içinde ürününden her yıl aynı randımanı alıp alamayacağı belirsizliği onu bir güvenceye bağlanmaya zorlamaktadır. İşte tarım sigortası toplumun önemli bir kesimini oluşturan köylülük düşünülerek ihdas edilmek istenmiştir. Sosyal devletin başka bir sorumluluğu da insanlara başlarını sokacak bir yuva temin etmektir. Devlet sosyal konutların yapılarak bunların ucuz kredi ve taksitlerle yurttaşlara ulaşmasını sağlayacak tedbirleri almalıdır (Gümüştekin, t.y.: 176-182).

AP'ye göre sosyal adalet siyasi iradenin ulaşması gereken bir hedefidir. Sosyal güvenlik ise bu hedefe ulaşmanın en etkili aracıdır. AP'ye göre sosyalistlerin ya da komünistlerin yapmaya çalıştığı gibi eşitliği zorla dayatmak adaletsizliktir. Bunun yerine tüm bireyler için fırsat eşitliği imkânlarının sağlanması gerekir. Fırsat eşitliği, yoksulları ve alt sınıflardan gelenleri kapsayacak şekilde tüm bireyler için "sınıf atlama" yollarının açık olması anlamına gelir. Özellikle yoksul ama çalışkan ve yetenekli insanların maddi olanaksızlıklar nedeniyle toplumsal statülerini yükseltememeleri durumunu ortadan kaldırmaktır. Bu sayede AP yoksulluğu ve zenginliği belirleyen sınıfsal ayrımlar değil, bireysel çaba, hırs, yetenek ve çalışkanlık olduğunun altını çizer. Bu bakımdan fırsat eşitliği sınıf temelli ayrımcılık söylemlerinin de altını oyucu bir işleve sahiptir. Böylece sınıfsal farklılıkların katı sınıfsal ayrımlara dönüşmesine engel olunacak ve bu anlamda da toplumsal adalet duygusu güvence altına alınacaktır (S. Demirel, t.y.: 68-69). Zira adalet hak edenin hak ettiğini almasıdır. Sosyal adalet hakkın alınabilmesi olanaklarını sağlamalıdır. Hak, bireylerin özgürce ve rızaları ile oluşturdukları sözleşme (toplum sözleşmesi) tarafından belirlenen hürriyet nizamının ilkeleri içinde tanımlanır. Bireysel rızanın ve gönüllü eylemin olmadığı yerde adaletten söz edilemez. Ancak hürriyet nizamı içinde neyin adil olduğu konsensüs şeklinde belirlenebilir. Bu nizam içinde bireyler haklarını ve adaleti özgürce arama araç ve mekanizmalarına sahiptir (Gümüştekin, t.y.: 187-188).

Alt gelir gruplarının verdikleri vergi oranları azaltılacak, asgari indirim seviyeleri artırılacaktır. Emekçilerin aldıkları ücretlerle tüketim mallarının fiyatları arasında bir denge tutturulacaktır. Yoksullar eğitim ve sağlık hizmetlerinden ücretsiz yararlanabilecektir. AP'ye göre "en büyük adaletsizlik, fakirlik ve işsizliktir" (Gümüştekin, t.y.: 190). Herkese iş bulmak, herkese ilaç ve doktor sunabilmek, yoksul ve yetenekli çocuklara her düzeyde eğitim verebilmek temel hedefler arasındadır. AP için sosyal güvenlik "yarın korkusundan", "sefil olmaktan", "aç ve açık kalmaktan" kurtulmuş bireylerden oluşmuş bir toplum meydana getirecektir. Tüm köylülüğü de içine alacak şekilde her toplumsal kesim kademeli olarak sosyal güvenlik sistemi içine dahil edilecektir. Türkiye'de yaşayan her bir bireyi içine alacak bir "genel sağlık sigortası" düşünülmüştür. "Sosyal fonlar"la finanse edilen bir "Milli Sosyal Güvenlik Kurumu" kurulacaktır. KURD'un temel hedeflerinden olan tam istihdama yaklaştıkça "Genel İşsizlik Sigortası" devreye sokulacaktır (Gümüştekin, t.y.: 189-191).

AP'nin altını kuvvetle çizdiği nokta sosyal devletin sosyalist devlet olmadığıdır. 1961 Anayasası'nın devletin niteliklerini sayan ikinci maddesi devletin "sosyal devlet" olduğunu belirtmişti. AP, o dönemde sosyalistlerin sosyal devleti sosyalist devlete açılan bir yol olarak yorumlama eğilimlerine karşı sosyal devletin sosyalist devlet olmadığını sürekli vurgulamak

durumunda kalmıştır. Anayasa sosyal haklar arasında şunları saymıştı: Aile kurma hakkı, özel mülkiyet hakkı, çalışma hürriyeti ve hakkı, sözleşme hürriyeti, dinlenme hakkı, adil ücret hakkı, sendika kurma hakkı, toplu sözleşme hakkı, grev hakkı, sosyal güvenlik hakkı, sağlık hakkı, konut hakkı, öğrenim hakkı, tarımsal gelirin korunmasıyla ilgili haklar. Marksistler esas olanın sosyal haklar olduğunu sosyal haklar verilmeden tanınan kişi haklarının ve siyasi hakların kandırmaca olduğunu ileri sürmüşlerdi. Oysa AP'ye göre tarihsel olarak bakıldığında, siyasi hak ve hürriyetlerle, kişi haklarıyla ve bilhassa genel oy hakkı yoluyla kitleler sosyal hakları genişletecek iktidarları seçebilmelerine rağmen, komünist rejimlerde sosyal haklar tanınmış olsa bile buralarda kişi hak ve hürriyetlerini güvence altına alabilecek siyasal haklar tanınmamıştır. O halde, siyasi hakların mevcut olması sayesinde sosyal haklara doğru bir gidiş olabilmıştır. Halbuki komünist rejimlerde siyasi haklar, kişi hürriyeti, özel mülkiyet, miras hakları güvence altında değildir, dahası toplu sözleşme gibi mekanizmalar da aslında yoktur. Oy ve seçim baskısı altında olmayan anti-demokratik rejimlerde sosyal hakların akıbeti belirsizdir (Gümüştakin, t.y.: 192-195).

AP, sosyal adaletin “sınıf kavgası” yoluyla sağlanabileceğini savunan görüşleri reddeder. AP sınıfsal çıkar farklılıklarının üzerinde bir “milli yarar potası” bulunduğu inanan ve bu pota uyarınca söz konusu farklılıkları “bağdaştırma” ve “ahenkleştirme” çabası içinde olan bir “milli kütüphane partisi” olarak kendini tanımlar. Sosyal güvenlik ve sosyal adalet milliyetçi bir anlayışın tezahürü olarak bir ideolojik “çimento” işlevi görecektir ve halkı kaynaştıracaktır. Sevinçte ve tasada ortaklaştıracak ve bir aidiyet duygusu yaratacaktır. Dolayısıyla, AP'nin sosyal adalet ve sosyal güvenliği anti-komünist bir ekseninde, milliyetçilik içinden yerleştirme stratejisine soyunduğu da söylenebilir. Sosyal adalet burjuvazinin ve orta sınıfların devlet eliyle yoksullaştırılması ve bu yoldan “fakirlikte eşitlenmek” demek değildir; bu komünist ülkelerdeki icraattir. Buralarda girişimci ruh tamamen ezilmiş, işçi ve köylüler zorla çalıştırılmıştır. Bu memleketlerde, kitleler siyasi ve hatta sosyal haklarından yoksun bir şekilde yoksulluk ve esaret içinde yaşamaktadır. Oysa AP, bu yolun tam tersini savunur: “refahı yaratırken yaymak”. Tüm hakların temelinde iktisadi kalkınma bulunur. Sosyal adalet ve sosyal güvenliğin geliştirilmesi iktisadi kalkınma hızının yüksek seyretmesine bağlıdır; aksi takdirde sosyal adalet ve sosyal güvenlik ekonomi üzerinde bir kambura dönüşür (Gümüştakin, t.y.: 195-197).

AP sosyal adaleti sadece sınıfsal servet uçurumlarını değil, aynı zamanda bölgesel kalkınma farklılıklarını ortadan kaldırmak için de gerekli görür. Kamu yatırımlarını ve özel sektör yatırımlarını teşvikler yolu ile özellikle Doğu bölgesine yönlendirme amacındadır. Bu sayede “milli beraberlik ve bütünlük” de perçinlenecektir. Aynı şekilde çiftçilerin ürettikleri tarım ürünlerinin alımında fiyat yükseltme imkânı bulunmaktadır. Kentlerde tüketim malları fiyatlarının makûl seviyelerde tutulması gereği kabul edilmektedir. Ancak bu üreticilerin kazancı pahasına gerçekleştirilmeyecektir. Bir denge içinde, özellikle ürünlerin depolama ve dağıtım imkânlarının geliştirilmesiyle fiyatlar ucuzlayabilir. Ancak kâr güdüsü verimli ve ucuz üretimi gerçekleştirebilir. Siyasi iradenin fiyatları ucuzlatmak bahanesi ile piyasa mekanizmasına müdahalesi ters etki yaratarak fiyatların daha da artışı ile sonuçlanır (Gümüştakin, t.y.: 198-199).

AP'ye göre sınıflar arasındaki gelir farklılıklarını azaltmak için artan oranlı vergi usulü gereklidir. Böylece herkes kazandığı ölçüde vergi verecektir. Kamu hizmetleri “halkın ayağına” götürülecektir. “Şehirde ne varsa köyde de o olacaktır”(Gümüştakin, t.y.: 201). Köydeki yurttaşlara yol, su, elektrik, telefon, sağlık hizmetleri sunulacaktır. Dahası köylerdeki yurttaşların radyo ve televizyon yayınlarından faydalanabilme imkânları artırılacaktır. Böylece köylü, kentlinin yararlandığı tüm imkanlardan yararlanabilir hale gelecektir. “Şehirde insanca yaşama şartlarını sağlayan ne varsa köylerde de aynı şey olacaktır.”(S. Demirel, 1977b: 25). Demirel'in köy kökenli oluşu da onun köydeki yaşam seviyesinin farkında olmasını beraberinde getirmiştir. Sosyal devletin bir anlamı da Demirel'e göre köylüye sahip çıkılmasıdır. Çünkü geçmişte köylü yok sayılmıştır, sahipsiz kalmıştır:

Emeklilik kimsenin düşünemeyeceği bir şeydi. Devlet çok uzaklarda idi... İşsizlik sigortası, kimsenin aklından geçmezdi. Bu susan milyonların hukuku sözkonusu değildi ki, arayanı olsun. Çatlamış toprakla, mavi gök arasında bir kavgayı sürdürürdü Türk insanı. Ekmezse biçmezse, harman edip, tınazını savurmazsa, yiyeceği yoktu. Dağdan odun kesmezse, yakacağı yoktu (Arzık, 1985: 33-34).

Kamu hizmetine alınacaklar liyakat ve ehliyet kriterlerine göre seçilecekler ve yetenek ve katkıları oranında ücretlendirileceklerdir. Bu anlamda bilgi, tecrübe ve çalışkanlık esasına göre bir hiyerarşi kurulması tabidir. Bu noktada esas olan yapay müdahalelerle eşitlik sağlamak değil, fırsat eşitliğini sağlamaktır. Özellikle yoksul, çalışkan ve zeki gençlerin yurdun her yanında ve her kademedede eğitim alabilme olanakları oluşturulacaktır. AP, tüm yurttaşlar için bir “asgari hayat seviyesi”nin varlığını kabul eder, ve bunu güvence altına almaya çalışır (Gümüştekin, t.y.: 200-203).

Kalkınma teması 1960’larda çevre kapitalist ülkeler için en önemli başlıklardan bir tanesidir. Bu ülkelerde entelijansiya kalkınmanın biçimini (kapitalist, sosyalist ya da bir üçüncü yol) yöntemini, amaçlarını ve hızını sürekli olarak tartışır. AP de bu popüler siyasal gündeme bağlı kalmak zorunda kalmıştır. AP kalkınma hedefiyle bağlantılı olarak “Büyük Türkiye” sloganını benimsemiştir. Büyük Türkiye ideali toprak büyüklüğünü artırmayı esas alan bir çeşit yayılmacı milliyetçiliği değil, ekonominin nicel bir büyümesini, tüketim ekonomisinin genişlemesini ve derinleşmesini ifade ediyordu (Çavdar, 2013: 158-159). Daha uzun yollar, daha fazla otomobil, fabrika, baraj, köprü, buzdolabı, çamaşır makinesi, televizyon vb. Türkiye’yi büyütmekteydi. Demirel’in terminolojisiyle bu “Türkiye’ye bir Türkiye daha eklemek” demektir (Arcayürek, 1985: 61). Bununla birlikte, AP’ye göre kalkınma salt üretimi artırmak şeklinde değil, aynı zamanda “asgari hayat seviyesi” altında yaşayan insan sayısının azaltılması olarak anlaşılmalıdır. Büyümeden farklı toplumsal kesimlerin adil bir şekilde pay alabilmesi ve böylece refah ve mutluluğa erişmeleri amaçlanmaktadır. AP kalkınmayı kendinde bir amaç olarak değil ancak “refah toplumuna” ulaşmanın bir aracı olarak gördüğünü ileri sürmektedir (Gümüştekin, t.y.: 225-226).

AP’ye göre 1961 Anayasası’nın Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler başlıklı üçüncü bölümünün *Çalışma ve Sözleşme Hürriyeti* başlıklı üçüncü bölümünde yer alan çalışma ve sözleşme hürriyetini düzenleyen 40. İktisadi ve sosyal hayatı düzenleyen 41. ile kalkınma planı ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)’yi düzenleyen 129. maddeleri kalkınmanın nasıl sağlanacağını yöntemlerini açıklamıştır. Buna göre herkes çalışma ve sözleşme özgürlüğüne sahiptir ve istediği iktisadi işletmeyi kurar. Kamu yararının önceliği gözetilmelidir. Devlet, özel teşebbüslerin “milli iktisat” gereklerine uygun hareket etmelerini güvence altına alır. Tam istihdamı ve sosyal adaleti sağlamak, iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı gerçekleştirmek, kalkınma planlarını yapmak devletin “ödevidir.” Devlet bu ödevi DPT eliyle gerçekleştirir. AP’ye göre Anayasa böylece “karma ekonomi” modelini getirmiştir. Devlet girişimcinin verimli üretimine karışmayacaktır. Nitekim planlama, merkezi ve zorlayıcı değil; teşvik edici, destekleyici ve cesaretlendiricidir. Kalkınma için “sanayi itici sektör rolünü” korumakla birlikte tarım sektörüne de büyük ağırlık verilecektir (Gümüştekin, t.y.: 228-229).

AP’ye göre devletin sosyal olmasının rejimin karakteriyle bir ilgisi yoktur. Sosyal devlet kavramı anayasanın sosyalizme açık olup olmadığı tartışmalarına neden olamaz. AP’ye göre sosyal devlet: “Ekonomik ve sosyal gelişmede önemli görevleri olan, tanzim edici, yönlendirici, destekleyici, hizmet götürücü, yardım edici görevlerini yerine getirerek refah ve huzur toplumuna vardırıcı” devlettir (S. Demirel, 1977b: 24). Dahası, AP’ye göre sosyal devlet bir “bekçi devlet” değildir, herkese aynı zenginliği ve refahı sunmakla görevli değildir; daha ziyade tüm yurttaşların kendilerini geliştirebilecekleri imkânları onlara temin etmekle yükümlüdür. Sosyal refahın sağlanması sınıfsal çatışma yolu ile değil, sınıfsal uzlaşma yolu ile olacaktır. “Adil gelir” ilkesi herkese aynı ücret verilmesi anlamına gelmez; daha ziyade emeği ve yeteneği ölçüsünde herkesin zenginleşebilmesinin meşru ve yasal olduğunun kabulü anlamına gelir. Bireylerin kendi özgür iradeleri ile çalıştıkları ve kazandıkları toplumlar iktisaden gelişebilir. Bu anlamda AP

sosyalistlerin dile getirdikleri servet ve mülkiyet düşmanlığına karşı çıktığını ilan eder (S. Demirel, 1977b: 24-26).

AP'ye göre sosyal refah devleti bünyesinde güvenlik fikrini barındırır. Güvenlik “yaşlımın, kimsesizin, bakımsızın, malulün, çaresizin, işsizinin” gelecek korkusundan kurtulmasını ifade eder (S. Demirel, 1977b: 26-27). Köylüleri ve ev kadınlarını da içerecek şekilde tüm yurttaşlar, aç kalmak, açlıkta kalmak risklerinden kurtulmalıdır. Sigorta sistemi daha da kapsayıcı hale getirilmelidir. Zorunlu bir “genel sağlık sigortası” sistemi kurulmalı, primlerini ödeyemeyecek durumda olanları devlet sübvansede etmelidir (S. Demirel, 1977b: 26-27). Bu sayede “yoksulluğa, fakirliğe ve çaresizliğe karşı korunarak toplumu birbirleriyle mücadele halinde bulunan sınıflara ayrılmış durumdan koruyan sosyal refah devleti anlayışı” kökleşecektir (S. Demirel, t.y.: 38).

Sosyal devlet yurttaşlarına asgari refah düzeyini, sağlık, eğitim ve barınma imkanlarını sağlayan, toplumun en güçsüz sınıflarını kollayan devlettir. İstihdam hakkı ve sendikal örgütlenme ile birlikte toplumu güçlendiren bir devlet modelidir. Sosyal devlet sosyalist devlet değildir, ancak *laissez-faireci* devlet de değildir. Zira sosyal güvencelerin olmadığı ülkelerde aşırı sağ ve aşırı sol zemin kazanabilir. Bu anlamda sosyal güvenlik salt bireylerin güvenliği değil aynı zamanda rejimin güvenliği anlamına da gelir. Burada bir güvenlik rasyonalitesi söz konusudur. Aslında KURD kelimenin her iki anlamında da “güvenlik devleti”ydi. Hem refahı temel alan bir sosyal güvenlik hem de komünist eğilimlere karşı bir “kontrol ve denetim devleti” olarak iş gördü (Hirsch, 2011: 125). “Zira komünizme karşı en etkili kalkan, onu lüzumsuz hale getiren sosyal adaletin gerçekleşmesidir.” (S. Demirel, 1977b: 81). İleri kapitalist ülkelerde sosyal güvenlik aracılığıyla “yarının güvence altına” alınması sosyalistlerin istismar edecekleri alanları ortadan kaldırarak sosyalist devrim ihtimalini ortadan kaldırmıştır (S. Demirel, t.y.: 16). Demirel'in sözleriyle, “ve nihayet refah savunuculuğu yapmak, birtakım adamların elinden, sonra kullanabileceği birtakım silahları alma gibi bir durum meydana getirdim.” (Turgut, 1992: 324). Yine Demirel refah devletini “herkesin bir şeyi olsun” diyerek de meşullaştırmaktadır. Herkes bir şeye sahip olsun ki “zincirlerinden başka kaybedecek” şeyi olsun (S. Demirel, 1977a: 38). Türkiye’de bazı gruplar sosyal devletin sosyalist devlet, sosyal adaletin de bir mutlak iktisadi eşitlik olarak yorumlanması gerektiğini ileri sürmektedir. Oysa AP'ye göre bu şekildeki yorumlar imkânsızdır. Avrupa ülkelerinin Anayasalarının çoğunda devletin sosyal devlet olduğu yazar; ki bu hiçbir zaman sosyalist devlet manasına gelmez. 1789 sonrasının bireysel hakları yerini II. Dünya Savaşı sonrasının sosyal haklarına bırakmıştır. Bir *zeitgeist* olarak sosyal devlet dönemin en ileri devlet modelini ifade etmektedir (S. Demirel, 1977b: 80-83).

AP, işçi-işveren ilişkilerinin düzenlenmesinde “işçi-işveren-devlet” üçlüsününün konsensüsüne dayalı dönemin yaygın uygulaması olan korporatist temsil sistemini savunmaktadır (S. Demirel, 1977b: 176). AP, bununla bağlantılı olarak sınıf mücadelesini reddeden sınıflar arası iş birliğine inanan hür sendikacılığı savunmaktadır. Burada her iki sınıfın da kazanmasını sağlayacak olan iktisadi verimliliklerdir. Yoksa işçilerin “aşırı” talepleri verimliliği ortadan kaldırarak her iki sınıf için de zararlı sonuçlara neden olur. İşçiyi motive etmeyecek düşük ücretler de neticede verimliliği düşürecek için son kertede sermayenin aleyhine işler. Bu nedenle iki sınıfı bir uzlaşma çerçevesinde bir araya getirecek toplu sözleşme süreçlerine ihtiyaç vardır (S. Demirel, 1977b: 174-175). Sosyal adalet ulaşılması gereken bir idealdir. Ancak bu ideal devlet zoru ile varlıklı kesimlerin servetine el konulup bunların dağıtılması yoluyla değil; KURD içinde hali hazırda mevcut olan kaynakların adilane dağıtımını sağlayacak vergiler, sendikalar, toplu sözleşme gibi araçlarla sağlanacaktır. Burada sosyal adalet toplumsal eşitliğin sağlanmasının bir aracı olmaktan çok asgari yaşam seviyesinin yükseltilerek muhtemel toplumsal gerilimlerinin önünün alınması anlamına gelmektedir (T. Demirel, 2004: 322).

AP'nin siyasal hayatı boyunca, 1960-1980 arası, Türkiye'de sosyal güvenlik sisteminin kapsamı hızla genişlemiştir. BAĞ-KUR³ 12 Mart 1971 hükümetleri sırasında 1972 yılında AP'nin güçlü desteği ile kurulmuştur. Yine AP kendinin liderlik ettiği milliyetçi cephe hükümeti sırasında 1 Mart 1977 tarihinden itibaren 65 yaşını "doldurmuş kimsesiz ve bakıma muhtaç ihtiyarlara ve çalışamıyacak derecedeki sakatlara" aylık bağlanmasını sağlayarak "Türk devleti'nin en büyük sosyal eseri"ni meydana getirmiştir (*Kervan Yürüyecektir: Adalet Partisi 1977 Seçim Beyannamesi*, 1977: 21). Bu kanunda prim ödemeye gerek duyulmayan, yaşlılıktan gelen bir hak kazanma durumu söz konusudur. Bu aylığın ilham kaynağı olarak da Demirel, köyündeki Sakine Teyze'yi gösterir. Demirel, her ne kadar köyünde geleneksel olarak güçlü bir dayanışma sergilendiğini söylese de ona göre esas olan toplum ve devlet desteğidir. Demirel, ülkenin zenginleşmesini en çok da yoksulluğu ve fukaralığı ortadan kaldıracığı için istediğini söyler (Arzık, 1985: 47-49). Demirel'in sık sık tekrarladığı gibi ilk köylü Başbakan oydu. Demirel'in ve AP'nin kimi önde gelen isimlerinin ayrıcalıklı bir toplumsal kesim içinden gelmeme olgusunun sosyal adalet kavramını benimsemelerinde belirleyici etmenlerden biri olduğunu ileri süren yorumlar da vardır (bkz. Demirel 2004: 330).

3. Ulusal Ölçek ve İthal İkameci Sanayileşme

KURD'un temel özelliklerinden bir diğeri ulusal ölçeği öncelikle ve çevre kapitalist ülkelerde İİS stratejisinin uygulanabilmesine alan tanınmasıdır. Fordist üretim uygulamada olduğu ülkelerde önemli benzerlikler yaratmasının yanında merkezde ve çevrede farklı gelişme stratejileri ortaya çıkarmıştır. Örneğin çevre kapitalist ülkelerde, özellikle de Güney Amerika'da daha önce ithal edilen kimi ürünlerin ülke içinde kitlesel üretimine dayalı korumacı nitelikteki ithal ikameci gelişme stratejileri uygulanmaya başlanmıştır (Hirsch, 2011: 128). İİS, daha önce merkez kapitalist ülkelerden ithal edilen malların ülke içerisinde gümrük duvarlarının koruması altında, yerli sanayi tarafından üretilmesini ifade eder (Keyder, 2007: 186). İİS sadece üretimin yerlileştirilmesi anlamına gelmez; aynı zamanda küçük imalatçıların ürettiği mamüllerin yerini büyük sanayicilerin ürettiği ürünlerin alması anlamına da gelir (Keyder, 2007: 188).

İİS görece olarak kapalı bir ekonomi öngörür. Uluslararası rekabetten ziyade iç pazarın genişletilmesi ve derinleştirilmesi birinci öncelik olarak ortaya çıkar. Bu anlamda, Türkiye'de de özellikle İİS ile birlikte gelişmiş bir iç pazarın kurulması ve kitlesel üretimin öncelikli olarak iç pazarda kitlesel tüketime sunulması öngörülmüştür. Böylece, kitlesel üretim ve tüketim döngüsü yaratılmaya çalışılmıştır. İç pazarın kurulması, üretim seviyesinin artırılması, işçi ücretlerinin yüksek seyretmesi ve kitlelerin dayanıklı tüketim mallarına erişiminin kolaylaştırılması gibi olumlu yanlarının yanında İİS'nin olumsuz sonuçları da olmuştur. Ulusal ekonomi ölçeğinin öncelenmesi ve İİS Türk firmalarının uluslararası rekabet yeteneklerinin güdük kalmasına ve ihracat oranlarının düşük seyretmesine ve böylece döviz darboğazlarının oluşmasına neden olmuştur. AP, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'ye üyelik yolu ile Türk işletmelerinin rekabet yeteneklerinin artırılacağını, Türk sermayesinin -belki kendi arzuları hilafına- ihracata yönlendirileceğini, böylece döviz akışının sağlanacağını savunmuştur.

DP'nin iktidarda olduğu 1950-1960 dönemi "tarımsal kapitalizmin" öncelendiği bir dönemdi (Atılğan, 2015a). DP, tüm ekonomiyi tarımsal gelirin artırılması temelinde örgütlemiş, sanayi gibi sektörler ikinci planda kalmıştı. Oysa 27 Mayıs 1960 sonrasında sanayileşmeye ve özellikle ithal ikameci sanayileşmeye dönük bir birikim stratejisi benimsendi. 1963 tarihli Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı açıkça bu strateji etrafında oluşturulmuştur. DP büyük toprak sahiplerini ve küçük köylülüğü otoriter popülist denebilecek bir hegemonya projesi etrafında toplamışken, 27 Mayıs sonrası uygulamaya konan sosyal-hakçı Keynesçi hegemonya projesi ve ithal ikameci sanayileşme stratejisi büyük oranda ordunun, sanayi burjuvazisinin, bürokrasinin belirli bir

³ BAĞ-KUR, 1479 Sayılı Esnaf ve Sanatkarlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanunu ile kurulmuş bir kuruluştur.

kesiminin, kentli aydınların ve işçi sınıfının belirli bir kesiminin “zımnî koalisyonu” şeklinde ortaya çıktı (Keyder, 2007: 180). Sosyal-hakçı Keynesçi hegemonya projesi “sosyal haklar” yoluyla işçi sınıfını sosyo-politik olarak içermeye hizmet ederken, İİS, ithalat kotaları, ucuz kredi, vergi imtiyazları, ucuz döviz tahsisleri yoluyla sanayi burjuvazisini ayrıcalıklandırmaktaydı (Pamuk, 2015: 237). AP de açıktan ithal ikameciliği savunmuş ve bu stratejiyi sanayileşme ilkeleri içinde saymıştır (*Millet Hizmetinde Adalet Partisi 1965-1971*, 1972: 125). İİS'nin sanayileşmeyi imtiyazlı sektör haline getirmesiyle sınai büyüme hızı tarımsal büyüme hızını geçmiştir. Örneğin 1962-1976 yılları arasında yıllık sınai büyüme hızı ortalaması %9,6 iken tarımda bu oran %3,9'da kalmıştır (Boratav, 2007: 130).

AP'nin 1961 yılındaki programının 21. maddesinde kalkınmanın sadece ziraat yolu ile sağlanamayacağı kabul edildiği -burada kısmen DP'ye dönük bir özdeşleştiriden söz edebiliriz- yeni istihdam olanaklarının yaratılabilmesi için yerli hammaddelerin işlenmesine dayalı, milli savunmayı önceleyen bir sanayi sektörü kurulması gerektiği ileri sürülmektedir. AP 1961 Seçim Beyannamesi'nin “iktisadi politikamız” başlığı altındaki altıncı maddesinde ziraat ve sanayiinin dengeli bir şekilde geliştirilmesi yolu ile kalkınılabileceğini kabul eder. Ancak bir sonraki maddede ekilebilir toprakların sınırlılığı ve verimdeki düşüklük nedeniyle sanayileşmeye başvurmak onu süratlendirmek gayesi belirtilir. Dolayısıyla daha 1961 gibi erken bir tarihte AP, DP'den farklı olarak sanayileşmenin önemini yüksek sesle vurgulamaya başlamıştır.

AP'de, DP'de görülmeyen bir düzeyde hızlı sanayileşmeye vurgu yapılmaktadır. Sanayi sektörünün milli gelir içindeki payı artırılacaktır. Sanayiye temel alan modern bir ekonomi inşa edilecektir. Sanayi sektöründeki büyüme hızı ve gayrisafı milli hasıladaki oranı süratle artırılacaktır (*Millet Hizmetinde Adalet Partisi 1965-1971*, 1972: 94). Sanayi bölgeleri kurulması, bu bölgelerde yatırım yapanlara ucuza arsa sağlanması, yeni tesis kuranlara ya da tesislerini yenileyenlere gümrük ve muamele vergilerinde indirim sunulması, yeni yatırım yapanların vergi indirimlerinden ve vergi muafiyetlerinden yararlandırılması, üretim ve ham madde alımı için gerekli lisansların sağlanması, ihracat için döviz kontrollerinin serbestleştirilmesi, yeni ve riskli sanayi alanlarında fiyat garantileri ve devlet yardımları verilmesi, sanayi kalkınma bankalarının hem kredi hem de risk sermayesine katılma yolu ile yatırımları desteklemesi, sermaye piyasaları kurulması gibi bir çok teşvik vaadinde bulunulmuştur (*Adalet Partisi Seçim Beyannamesi*, 1965: 26).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile uyumlu şekilde yatırım mallarına dönük ağır sanayileşme, sanayi alanında ihracat oranlarının artırılması, ithal edilen malların yerli sanayide üretimi, sanayileşme hamlesini destekleyecek kredi ve ham madde tedarik yöntemlerinin gözden geçirilmesi, yan sanayiinin kurulması, montaj sanayiinde kullanılan yerli malı oranının tedricen artırılması, sanayi işletmelerinin dünyadaki benzerleri ile rekabet olanaklarının artırılması, hammaddelerin mamul ve yarı mamul halde ihraç edilmesi, kamu ve özel sektöre aynı kriterlerin uygulanması, sanayi tesislerinin ülke sathına dengeli bir şekilde yayılabilmesi, Türkiye Sanayi Kalkınma Bankası'nın sanayi sektörüne olan destek miktarının artırılması, organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi çarşılarının kurulması, sanayi ürünlerinin dış dünya ile rekabet edecek düzeyde kaliteli olması ve tüketiciye mümkün olduğunca uygun fiyatla arz edilmesi, kalkınmanın motor sektörü olan sanayileşmenin hızlanması için her türlü tedbirin alınacağı taahhüdünde bulunur (*Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1969*, 1969: 35-36).

AP'ye göre “Türk kalkınmasının itici gücü” sanayileşmedir. AP sanayileşmeyi, milli gelirden artış, ödemeler dengesini ayarlama, teknolojiyi yükseltme, kentleşmenin yaratacağı istihdam sorunlarına çözüm, yatırım düzeyini yükseltme ve vergi kazancını artırmanın en önemli aracı olarak sayar (*Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973*, t.y.: 40). Ancak şu uyarıyı yapmak gerekir: AP, AET'ye üye olunacağı varsayımı ve bunun yaratacağı yeni rekabet koşulları ve ihracat imkânları dolayısıyla Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda kendine yer bulmuş İİS ilkesinin yerine ihraç yönelimli bir birikim stratejisi ilkesi getireceğini ilan etmişti. Bilindiği gibi İİS ile ilgili yapısal sorunlar 1970'ler boyunca birikecek ama özellikle 1977'lerden itibaren bu sorunlar kolayca

çözülemez bir ekonomik krize dönüşecekti (bkz. Ozan 2012). Ancak 24 Ocak 1980 kararlarından ve 12 Eylül 1980 Darbesinden sonra uygulanma şansı bulabilecek ihraç yönelimli birikim stratejisini AP daha 1973 gibi erken bir tarihte sanayi sektörü için savunmaya başlamıştı.

Tarım, artık ülkenin bütününün kalkınma lokomotifi olarak değil; köyden kente göç nedeniyle sayısı giderek azalsa da o yıllarda hala en kalabalık kitleyi oluşturan köylünün iktisaden güçlendirilmesi olarak ele alınmaktaydı. Dolayısıyla, burada bir kırılmadan söz edilebilir. Sanayi burjuvazisinin “ekonomik hegemonyası” bu seslenme biçiminden de anlaşılabilir. 27 Mayıs 1960 Darbesi’nden önce tarımın geliştirilmesi ülke kalkınmasının en önemli aşaması olarak görülürken 27 Mayıs’tan sonra tarımın geliştirilmesi salt köylülüğün sosyo-ekonomik seviyesini yükseltmek bakımından değerlendirilmektedir. 27 Mayıs’tan sonra sanayinin gelişmesi sanayi burjuvazisinin zenginleşmesi olarak değil, ülkenin kalkınmasının biricik koşulu olarak sunulmaktadır. Dolayısıyla, sanayi burjuvazisinin çıkarları ulusal-popüler çıkarlara, ulusal-popüler çıkarlar da sanayi burjuvazisinin çıkarlarına dönüşmüştür. Örneğin, AP programlarında “Türk köylüsü”nün “iktisaden güçlendirilmesinden” söz edilirken Türk sanayicisinin “iktisaden güçlendirilmesinden” söz edilmez (bkz. Anonim t.y.:41). Tarım kesiminin çıkarları giderek tikelleşirken hegemonik fraksiyon olarak sanayi burjuvazisinin çıkarları “genel çıkar” içinde anonimleşmiştir. DP-AP süreksizliğinde bu stratejik kaymayı yakalayabilmek önemlidir.

Sadece büyük sanayinin kurulması ve teşvik edilmesi değil aynı zamanda esnaf ve sanatkârların da küçük sanayiye dönüştürülebilmesi öngörülmektedir. Esnaf ve sanatkârları eğitmek ve bu dönüşüm sürecini koordine edebilmek için “küçük sanayi geliştirme” merkezleri kurulacağı vaadinde bulunmaktadır. Esnaf ve sanatkârları sosyal güvenlik sistemine bağlayan BAĞ-KUR’daki sorunlar çözülecek, küçük sanayi üretimi yapan işletmelerin dağınlığına son verebilmek için küçük sanayi siteleri kurulacaktır. Esnaf ve sanatkârların yurt dışından ithal edecekleri hammadde ve makine masraflarının düşürülmesi için tedbirler alınacaktır. Esnaf ve sanatkârların biraraya gelerek büyük sanayi kuruluşlarına dönüşmeleri desteklenecek ve teşvik edilecektir. Böylece esnaf ve sanatkârların da sanayicilere dönüşmesi sağlanmaya çalışılmaktadır (*Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973*, t.y.: 72-74).

AP’ye göre kalkınma sanayiden ayrı düşünülemez. Sanayi maddenin insan emeği ile daha değerli hale gelmesidir. “Refah toplumu”na ulaşmanın yolu sanayileşmekten geçer. Refah toplumu aynı zamanda yüksek ücretle çok tüketen bireylerden oluşan tüketim toplumdur. Tam istihdam ilkesi sayesinde herkes iş bulabilir. Sanayi üretimiyle yaratılan “yüksek katma değer” toplumun üyeleri arasında adilce dağıtılabılır. Türkiye’de sanayileşme “pastayı” büyümeye yarayacaktır. Böylece Türkiye “tarım toplumundan” “sanayi toplumuna” geçiş yapacaktır. Tarımsal ürünlerin esnekliğinin düşüklüğü, tarımda modernleşmenin işsizliği beraberinde getirmesi gibi nedenlerle sanayileşme tarıma tercih edilir hale gelmiş ve ana birikim stratejisi olmuştur. Sanayileşme tüketicieye ucuz ürün sunacak, üreticinin dünya pazarına mal satmasını sağlayacak, istihdam olanaklarını artıracak, yüksek ücretlerle refah seviyesini yükseltecek, yüksek katma değer yaratarak ülkeyi zenginleştirecektir (Gümüştekin, t.y.: 335-336).

AP’ye göre sanayileşme için “siyasi istikrar” şarttır. Rejimin geleceği ile ilgili sorunlar ortadan kaldırılmalı, siyasal öngörülebilirlik tesis edilmeli, hukuk devleti işler hale getirilmelidir. Sanayinin gelişebilmesi için güvenli bir ortam yaratılmalıdır. “İktisadi istikrar” için bugünden yarına değişmeyen kararların alınması, devletin bu kararlarda nerede durduğunun açıkça tanımlanması gerekir. Vergi sistemi modernleştirilecek, teşvik sistemi kolaylaştırılacaktır. Sanayinin gelişmesinin en önemli önşartlarından biri de sanayinin kurulacağı bölgenin fiziki alt yapısının dört başı mamur bir hale getirilmesidir. Bu noktada devlete büyük görev düşmektedir. Türkiye “kapalı ekonomi” sistemi içinde değil, açık ekonomi koşulları altında gerektiğinde yabancı sermaye ile iş birliği içinde, dış pazarlarla alışveriş yolu ile sanayileşmesini sağlamak zorundadır. Türkiye ne sadece ara malı sanayisinde ne de sadece gıda ve tekstil sektöründe uzmanlaşma ile yetinebilir. Türkiye yüksek katma değer üreten ve bunun çoğunu ülke içinde bırakacak mamül

ürüne yönelik bir sanayi stratejisi benimsemelidir. Bu sanayileşmede devletin rolü alt-yapı hizmetlerini tamamlamak, bölgeler arası dengesizlikleri giderici eylemlerde bulunmak, emniyet ve sağlıkla ilgili tedbirleri almak ve özel sektörün giremediği alanlara girmekten ibarettir. Özel sektör üretimi daha dinamik ve verimli olduğu için özel sektörün yatırımcı olarak bulunduğu alanlarda devletin bulunmaması ya da geri çekilmesi gerekir. AP'nin ithal ikamesine kimi zaman eleştirel yaklaştığını söylemek gerekir. AP, dışarıdan mal alınmayıp yurt içinde üretilerek döviz tasarruf edilmesinden dünya ile rekabet edebilecek sanayi tesisleri eliyle üretilen mamüllerin satışı sonucu döviz kazanmanın daha etkili olduğunu ileri sürmektedir (Gümüştekin, t.y.: 336-343). Bu yaklaşım 12 Eylül'den sonra hâkim yaklaşım haline gelecektir.

Sol cenah özellikle sanayi alanında teşvik tedbirleri aracılığı ile haksız bir şekilde bazı kimselerin zenginleştirildiği eleştirisini getirmişti. AP bu eleştirilere karşı teşviklerin liberal düzene içkin olduğunu ileri sürer. Özellikle farklı gümrük tarifeleri, farklı vergi uygulamaları, üretim aşamasında bazı mallardan vergi alınması, diğerlerinden alınmaması, kamu hizmetlerinin halka ulaştırılmasında uygulanan farklı tarifeler esasında hep bazı sermaye fraksiyonlarını zenginleştirecek, diğerlerini ise görece olarak yoksullaştıracaktır. Dolayısıyla AP'ye göre ister adı konsun isterse konmasın bu uygulamalar bazı üretim sektörleri için kaçınılmaz bir şekilde teşvik anlamına gelecektir. AP'ye göre burada teşvik edilen kişiler değil faaliyetlerdir. Devletin kurduğu fabrikalar nasıl teşvik ediliyorsa özel sektörün kurduğu işletmeler de teşvik edilebilir (S. Demirel, 1977b: 224-226). AP her ne kadar teşvik faaliyet odaklı dese de belirli faaliyetler belirli sermaye grupları tarafından domine edildiği için esasında teşvik tedbirleri pratik olarak belirli sermaye fraksiyonlarının desteklenmesi anlamına gelir. AP'nin teşvik tercihlerinin bu dönemde özellikle büyük sanayi burjuvazisi lehine olduğu söylenebilir.

Ülke kalkınması için “en ümitli ufuk” sanayileşmedir. “Talep elastikiyeti” düşük tarım ürünlerindense sanayi ürünlerinin imal edilmesi ve ihraç edilmesi ülke zenginleşmesi için daha etkili bir yolu işaret eder. Sanayileşme karma ekonomi düzeni eliyle gerçekleştirilecektir. Kalkınmayı hızlandırma gayesi ile müteşebbisi devlet baskısı altına almak, sanayileşmeyi tamamen devletin tasarrufuna almak, kişisel girişimi ortadan kaldırdığı için başarısız olmaya mahkûmdur. Devletin esas görevi bireysel girişimcinin öndeki engelleri temizlemek, onu teşvik etmek ve özendirme. Neye, hangi düzeyde yatırım yapacağına girişimci kendisi karar verecektir. Kalkınma ancak hürriyetçi nizam içinde sağlanabilir. AP'nin sanayileşme stratejisi aynı zamanda Türkiye'yi tarım toplumundan sanayi toplumuna dönüştürme gayesini gütmektedir (bkz. Gevgilili 1973). Özellikle köylerde artan nüfusu doyurmanın olanaksızlığı nedeniyle köylüler kente göçerek işçileşmekte ve atılım içinde olan sanayi işletmeleri için işgücüne dönüşmektedir. İleri kapitalist ülkelerin hepsi aynı zamanda sanayi toplumdur, dolayısıyla Türkiye'nin de aynı yolu izlemesi tabiidir. Köyden kente göç, beraberinde kentleşme ile ilgili önemli yapısal dönüşümler getirmektedir. Ülke bu sayede az gelişmişlikten kurtulma yoluna girmiştir. AP, sanayi ve sanayi burjuvazisini teşvik etmenin dar manada bu toplumsal grubu desteklemek olarak görülmemesi gerektiğini, daha ziyade ülkenin süratle kalkınması ve refahının artması için sanayiye öncelik verilmesinin zaruri olduğunu söyler. Sanayileşmenin artması tarımı da verimli hale getirecek ayrıca ülke içinde fert başına milli gelirin artmasını sağlayacaktır (S. Demirel, 1977b: 251-257). Böylece sanayi fraksiyonunun güçlendirilmesi Türkiye'nin güçlendirilmesi anlamına gelmiş, bu bakımdan 1960-1980 yılları arasında burjuvazi içinde sanayi fraksiyonunun hegemonik konumu perçinlenmiştir.

4. Karma Ekonomi ve Planlama

Karma ekonomi, KURD'un bir diğer karakteristik özelliğidir. Özellikle 1929-30 krizinde görüldüğü gibi piyasa başarısızlıklardan münezzeh değildi. Temel iddia, kamu sektörünün ekonomi içindeki güçlü varlığının piyasa başarısızlıklarına izin vermeyeceği yönündeydi. Türkiye'de ise karma ekonominin nasıl yorumlanması gerektiği üzerine hararetli tartışmalar yapıldı. Bazı sosyalistler ya da sol eğilimli, devletçi teknokratlar ülkenin hızlı kalkınma davasında özel sektörün

üzerine düşeni yapmadığı eleştirisini getirmişlerdi. Örneğin 12 Mart 1971 Muhtırası sonrası ilk “reform kabinesi”nde (Subaşı, 2019) Ekonomik İşlerden Sorumlu Başbakan Yardımcısı olarak atanan Atilla Karaosmanoğlu (*Milliyet 1971 Yılı*, t.y.: 239) gibi isimler özel sektörün uzun erimli kalkınma davasına hizmet etmekten çok kısa erimli, kâr getirici yatırımlara yöneldiklerini, bu nedenle de kalkınma hızında istenilen seviyelere çıkılamadığı tespitinde bulundular. Karaosmanoğlu’na göre o dönemdeki kalkınma hızı ile devam edilirse ancak 2359 yıl sonra Ortak Pazar ülkeleri düzeyine ulaşılabilirdi. Başka sosyalistler de karma ekonomiyi sürekli bir sistem olarak değil, ekonomide kamu sektörünün hakimiyetine geçişin bir aşaması olarak yorumlama eğilimindeydiler. Örneğin Türkiye İşçi Partisi (TİP)’in önde gelen isimlerinden İktisatçı Sadun Aren (*Karma Ekonomi*, 1967: 97-98) karma ekonomiyi özel sektör ve kamu sektörünün biraradalığı olarak anladıklarını ifade ediyordu. Ancak burada kritik nokta Aren için karma ekonomi kalıcı bir çözüm değil, daha ziyade bir “ara safha” olarak anlaşılıyordu. Sosyalistlerin iktidara gelişiyle ekonomide kamu sektörünün payı aşamalı olarak artırılacak ve nihayetinde kamu sektörünün hakimiyeti tesis edilecekti. Liberaller ve AP ise karma ekonominin ısrarla özel sektör ve kamu sektörünün birbirini tamamlaması olarak yorumlama eğiliminde oldular. O derece ki, AP kimi zaman karma ekonomiyi özel sektörün devlet eliyle güçlendirilmesi olarak sundu.

27 Mayıs ile açılan yeni döneme dolaşımdaki kavramların ve kurumların içinin nasıl doldurulacağına dönük bir “yorumlama savaşı” damgasını vurmuştur. AP’ye göre karma ekonomi bazılarının anladığı gibi “sosyalist ve komünist kurullarla” piyasanın düzenlenmesi anlamına gelmez. Karma ekonomi devletin gerektiğinde ekonomiye özel sektörle “eşit şartlarla” katılması anlamına gelir. Devletin ekonomiye müdahalesinin arkasında çağın gereği sosyal refah devleti, sosyal adalet ve sosyal güvenlik yolu ile halkın hayat standartlarının yükselmesi bulunmaktadır. Yine AP, karma ekonomiyi özel sektör lehine olmak üzere, müteşebbisin, büyüklüğü nedeniyle üstlenemediği yatırımları devletin üstlenmesi ve bu alanı özel sektör için hazır hale getirmesi olarak yorumladı. AP kamu ve özel ayırımının kalın çizgilerle belirlenmesini ve mümkün olan her alanın özel sektörün gücü nispetinde ona açılması gerektiğini savunmaktaydı (S. Demirel, t.y.: 23).

AP 1961 tarihli ilk programında devletçiliğin ancak zorunlu durumlarda ve “şahsi teşebbüsün bittiği yerde başlaması” gerektiğini savundu. Yabancı sermayeye taraftar olduğunu, vergilerin azaltılması gerektiğini ileri sürdü. Devleti alt yapı hizmetleri ile sorumlu tutarken devletin ticaret ve sanayicilik alanlarında etkili bir rol oynamasını reddetti. AP 1961 Seçim Beyannamesinin “iktisadi politikamız” başlığı altındaki beşinci maddesinde “iktisadi devletçiliğe” karşı olduğunu açıkça belirtir. Sanayi üretiminde devletin rolünü tamamen reddetmemekle birlikte devletin kendisinin üretmesinden bireysel girişimcilere destek olarak ve hatta gerekirse onları Almanya örneğinde olduğu gibi görevlendirecek şekilde (Krupp ve Bayer örneklerinde olduğu gibi) davranmakla yetinmesi gerektiğini savunmaktadır (*Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1961)*, 1961: 10-11). Demirel yönetimi döneminde devletçilik karşıtlığı daha ılımlı bir tonda ifade edilir.

AP karma ekonomiyi bir çeşit devletçilik ya da “kolektivizme” geçişin bir ön aşaması olarak kavrayan yaklaşımları reddeder. Devlet ve müteşebbis, birbirleriyle rekabet halinde değil; iş birliği içinde yurttaşların refahı ve mutluluğu için çalışmalıdır. Ancak ikisinin iş birliği sayesinde süratli bir kalkınma hamlesi gerçekleştirilebilir. Dolayısıyla AP, devlet ve bireyi birbirini tamamlayan iki unsur olarak gördüğünü belirtir (*Adalet Partisi Seçim Beyannamesi*, 1965: 13-14). Devlet özellikle yol, köprü, demiryolu, liman, baraj, enerji santrali gibi bireysel girişimin, özel sektörün ihtiyaç duyduğu ancak kendisinin gerçekleştiremeyeceği alt-yapı hizmetlerini süratle yerine getirmelidir (*Adalet Partisi Seçim Beyannamesi*, 1965: 18). İktisadi hayatın asıl motorunun kâr arzusu olduğu fikrinden hareketle bireysel girişimlerin devlet tarafından desteklenmesi gerekmektedir.

AP karma ekonominin iki hedefi olduğunu ileri sürer: kolektivizm ve bireycilik. Birincisi, bireyin devlet tarafından tamamen ekarte edilmesidir. İkincisi, özel sektörün giremediği alanlarda devletin öncülük etmesi ve özel sektörü söz konusu yatırımlara dahil etmesidir. AP açıkça kendi

karma ekonomi felsefesinin birey odaklı olduğunu ileri sürer. Kamu sektörü ve özel sektör arasında haksız rekabet olmamalı, sanayi gibi bazı kritik alanlarda ağırlık özel sektöre bırakılmalıdır. Ancak birey kendi faydasını sağlayabilirse kamu yararı ortaya çıkabilir. Bu nedenle bireyin özgürce girişimde bulunabildiği bir ortam içinde kalkınmanın sağlanması esastır. Yine ilginç bir nokta daha 1977 yılında AP, karma ekonominin sonsuza dek süreceğinin düşünülmemesi gerektiğini, her neslin kendi sorunları doğrultusunda yeni kararlar alabileceğini söyleyerek, 1980 sonrasında serbest piyasa ekonomisine geçişin işaretlerini verir (S. Demirel, 1977b: 192-194).

AP'ye göre kalkınmanın üç sacayağı doğa, emek ve sermayedir. Türkiye doğal kaynaklar bakımından zengindir, bu anlamda bu kategoride herhangi bir sorun yaşamamaktadır. Emek gücü de giderek kalifiye hale gelmiş, hatta Almanya başta olmak üzere yurt dışına emek gücü ihraç edecek düzeye yükselmiştir. Ancak sermaye birikimi halen arzulanan seviyede değildir. Bu sorun sermaye birikiminin zor aracılığı ile sağlanması yoluyla çözülemez. Örneğin zorla alma, müsadere ya da özel teşebbüslerin devletleştirilmesi çoğunlukla olumsuz netice vermiştir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) deneyimi planlı üretim ve planlı tüketim yönteminin verimsizliğini göstermiştir. Bu anlamda esas olan “pazar için” üretim ilkesinin gerçekleştirilmesidir. Yine II. Dünya Savaşı yılları boyunca Türkiye’de özellikle yol yapım çalışmalarında bazı zorla çalıştırma, angarya uygulamaları görülmüştür. Bunlar bugün halk tarafından olumsuz bir şekilde anılmaktadır. O halde, demokratik, özel teşebbüsü ve pazar ilkelerini temel alan sermaye teraküm modeli en doğru seçenektir (S. Demirel, t.y.: 24-27). Türkiye, sermaye birikim hızını artırabilmek için büyük sermaye sahibi burjuvazisini güçlendirmek zorundadır. Bunun verili koşullar altında en etkili yolu “karma ekonomi” aracılığı ile gerçekleştirilebilir.

1950-1960 arası dönemde DP'ye yöneltilen en önemli eleştirilerden biri ekonomi yönetiminin plansız olmasıydı. Buna göre DP, kısa erimli, bugünden yarına değişebilen, hesapsız, kitapsız ve bilimsiz bir ekonomi yönetimi anlayışı tutturmuştu. Bu nedenle, 1960 sonrasında bilimsel olarak hazırlanmış, rasyonel ilkelere dayalı, planlı bir kalkınma öngörülmüştü (Küçük, 1978: 272; Pamuk, 2015: 235). 1961 Anayasası'nın en önemli getirilerinden ve devletin kurumsal mimarisindeki en özgün yeniden yapılanmadan biri Devlet Planlama Teşkilatı' (DPT)'nin kurulmasıydı (Keyder, 2007: 182). DPT, 1963 yılından başlayarak beşer yıllık planlarla kalkınmanın yol haritasını belirlemeye çalışmıştır. DPT'den beklenen kalkınma sürecinin makro düzeyde çerçevesini çizmesidir. DP'nin gününbirlik ekonomi yönetimi anlayışından rahatsız olmuş büyük sanayi sermayesi söz konusu kurumu öngörülebilir bir gelecek vizyonu sunması dolayısıyla kabul edilebilir bulurken küçük ve orta boy sermaye ile tarım sermayesi bunu eski tip devletçiliğe dönüş olarak gördüler ve rahatsız oldular. Bu nedenle bu kurumun konumu ve rolü 1960'lar ve 1970'ler boyunca sürekli olarak tartışıldı (Keyder, 2013: 98). AP muhalefette olduğu 1961-1965 arasında “plan değil pilav” söylemini kullanırken 1965 yılında iktidara geldiğinde DPT'yi ve planlama fikrini doğrudan doğruya karşısına almaktansa onu özel sektörün çıkarlarını destekleyecek “yol gösterici” ilkeler manzumesi olarak yeniden yorumlamayı tercih etti (Yalman, 2002: 332). AP planlama anlayışı doğrultusunda önemli bir adım daha atarak esas itibarıyla planlamaya soğuk yaklaşan ve serbest piyasacı bir isim olarak tanınan Turgut Özal'ı 1967 yılında DPT'nin başında görevlendirdi (Aydın & Taşkın, 2016: 151). Bu gelişmeyle birlikte planlama büyük oranda İstanbul sermayesinin dümen suyuna girdi (Pamuk, 2015: 236). Nitekim, sanayi burjuvazisinin tarım ve ticaret burjuvazisi karşısında görece bir üstünlük geliştirmesi planlama ile birlikte kolaylaşmıştır (Gevgilili, 1989: 53).

Karma ekonomideki en önemli bağlantı kayıplarından birini planlama oluşturmaktadır. AP “demokratik planlamanın” zaruri olduğuna inandığını belirtir. Ancak AP'ye göre iktisadi alanda planlama ve rasyonelleşme devletçilik anlamına gelmemektedir. “Plan, biçildiği şekilde giyilmesi gereken bir dar ceket değildir” (*Adalet Partisi Seçim Beyannamesi*, 1965: 19). AP planı halk kitlelerine gelecek vizyonu kazandıran bir “milli vesika” olarak gördüğünü ifade eder. Kaldı ki plan özel sektör için “emredici” ya da “zorlayıcı” değil; ancak “yol gösterici, aydınlatıcı ve teşvik edici”

olabilir. Plan ancak kamu sektörü için bağlayıcı olabilir. Ayrıca plan, muhtelif sektörler arasındaki farklılıkları, uyumsuzlukları çelişkileri bilimsel-istatistikî şekilde gösterebilecek teknik bir uğraş olarak görülmektedir. Planlar hazırlanırken özel sektör ve işçi temsilcilerinin de görüşleri alınmalıdır (*Adalet Partisi Seçim Beyannamesi*, 1965: 19).

AP, planlamanın gerekliliğini onaylamış görünür. “İlmi, rasyonel ve planlı” bir iktisadi politika öngörmektedir (*Adalet Partisi Program ve Tüzük*, t.y.: 95). Bireysel girişimcinin kazancı hem kendinin hem de devletin kazancıdır. AP, devletin makroiktisat alanındaki rolünü, maliye ve kredi politikasındaki “yol göstericiliğini” açık bir şekilde kabul ederken bunun devlet ve birey arasında herhangi bir rekabet olarak anlaşılması gerektiğini savunur. Devletin rolünü monopollerin oluşmasını engelleme, bireysel girişimin takatının yetmediği durumlarda onu destekleyerek tamamlama, yüksek riskli alanlarda bireysel girişim için alan açma olarak sayar. Bireysel girişimin yüksek verim ve kâr yaratabileceği alanlardan devlet çekilmelidir. Bunun yerine devlet “sabit sermaye alanı” olarak adlandırılan alt-yapı hizmetlerine yönelmelidir (*Adalet Partisi Program ve Tüzük*, t.y.: 96-97).

AP Anayasa’da devlete yüklenmiş olan toplum yararına kalkınma ödevinin asla sosyalist ya da komünist planlama anlamına gelmediğini, bu ödevin ancak “hür nizam” içinde gerçekleştirilebileceğini savunmaktadır. Aksi yorumlar iktisadi düzene zarar vererek kalkınmayı felç edecektir. Dünya’da iki çeşit iktisadi sistem bulunur: “hür teşebbüs sistemi” ve “kolektivist sistem”. Birincisi kapitalist, ikincisi komünist ülkelerde mevcuttur. Kolektivist sistemlerde devlet tüm kaynakları elinde toplayarak “merkezi planlama” yoluyla bunları “ağır sanayi” sektörünün hızlı gelişimi için kullanmıştır. Bazıları bu durumu sosyalizmin üstünlüğü olarak sunmuştur. Oysa AP’ye göre fiiliyatta da kolektivist sistemin hür teşebbüsün gerisine düştüğü açıktır. Öncelikle ağır sanayiden tüketim malları sanayisine geldikçe, halkın talepleri nedeniyle muazzam bir çeşitlilikle karşılaşılmaktadır. Esasında 1963-1980 arası Türk sanayileşmesi de özellikle dayanıklı tüketim malları ve ara-mallar üretiminin artması ve çeşitlenmesini içeriyordu (Boratav, 2007: 132). İşte kolektivist planlama bu çeşitliliği karşılamayı başaramamaktadır. Yine devlet teşebbüslerinin başındaki bürokratlar risk almaktan kaçındıkları için teknolojik atılım gerçekleştirilememekte, böylece kolektivist sistem teknolojik bakımdan hür dünyanın çok gerisine düşmektedir (Gümüştekin, t.y.: 230-232).

Planlama en medeni, liberal ülkelerde uygulanmaktadır. AP’ye göre plan özel sektör için “zorlayıcı” değil ancak “yol gösterici” olabilir. Bu yol göstericilik içinde çeşitli teşvikler bulunmalıdır. Dolayısıyla özel sektörün belirli yatırımlara yönlendirilmesi zor yolu ile değil, teşvikler yolu ile olmalıdır. Planlamanın devletçi bir raya oturmaması için doğrudan müdahaleler ve kontrolden çok “para, kredi ve fiskal” politikalarla, dolaylı bir şekilde yönlendirilmesi yolu seçilmiştir (*Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1969*, 1969: 29). En ilkel ancak en yaygın sektör olan tarım modernleştirilmeli, süratli bir kalkınma sağlanmalıdır. Bu nedenle nüfusu gerekli iş gücünü oluşturacak şekilde eğitmek, sanayi sektöründe sermaye birikimini artırmak, girişimcileri sanayi alanına yönlendirmek gerekmektedir. Sanayi alanında birikimin sağlanabilmesi için sermaye piyasasının kurulması gerektiği savunulmaktadır (*Adalet Partisi Program ve Tüzük*, t.y.: 100-104).

AP’ye göre kalkınma planı demek “millî imkân ve tedbirlerin düşünülüp, araştırılarak devletin ekonomik gücünün disiplin içine sokulması ve hür teşebbüse yön, imkân ve teşvik sağlayıcı tedbirlerin programlanması demektir” (*Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973*, t.y.: 29). Kalkınma planları demokratik süreçler içinde hazırlanacak kamu sektörü için “emredici” özel sektör içinse “özendirici”, “destekleyici” ve bireylerin girişimci potansiyelini açığa çıkarıcı ve güçlendirici olması gerekmektedir (*Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973*, t.y.: 29-30). Demokratik planlama hem 19. yüzyılın piyasayı tamamen kendi haline bırakan klasik liberal felsefeye hem de totaliter rejimlerin piyasayı tam anlamıyla kontrol altına aldığı yaklaşımlara karşıdır. Demokratik planlama “millî iradenin kontrolü” altında belirli bir sınıf ya da zümrenin çıkarına değil, genel çıkara seslenen, sınıfsız bir toplum kurma idealini değil, sınıflar arasındaki

sosyo-ekonomik uçurumların sığlaştırılması gayesine matuf bir yaklaşımı ifade eder (*Millet Hizmetinde Adalet Partisi 1965-1971, 1972: 78-79*).

AP'ye göre kalkınmamış ülkelerde planlı kalkınma fikri anlaşılırdır; ancak bireyi ön planda tutacak bir planlama gerekir. Planlama devletin imkânlarını rasyonel ve verimli bir şekilde kullanmak ve ülkenin kaynaklarını süratle seferber etmek için gereklidir. Uzun vadede ülkenin hangi iktisadi düzeyde olabileceğini öngörmek için zaruridir. Ancak planın ülkenin gerçekleri doğrultusunda uygulanabilir olması da gerekir. Plan iktisadi kalkınmayı sağlayarak siyasi, sosyal ve kültürel kalkınmayı mümkün hale getirir. Yoksulluğu, eğitimsizliği ortadan kaldırır. Bu anlamda da iktisadi kalkınma esasında "topyekûn kalkınma"dır. Burada en kritik nokta planlamada önceliğin hangi sektöre verileceğidir. Eğer sınırlı kaynaklar ilk anda sosyal meseleler için harcanırsa iktisadi gelişmenin soluğu kesilir bu da sosyal sorunlara ileride daha fazla kaynak ayrılamayacağı anlamına gelir. Bu noktada, teknokrat iktisatçı ve siyasetçi arasında görüş ayrılıkları belirebilir. İktisatçı rakamsal hedefleri tutturmaya çalışırken siyasetçi insanların hayatlarına dokunan, onların yaşam seviyelerinde yükselmeleri derhal görmek ister. Üstelik siyasetçinin teknokratta bulunmayan siyasal sorumluluğu da vardır. Bu nedenle DPT plan konusunda nihai kararları alan değil, kendisine teknik konuların danışıldığı bir danışma organı olma hüviyetine sahiptir. Merkezi planlamayı savunanlar bireysel hak ve özgürlükleri ortadan kaldırmak isteyenlerdir. Türk halkı özgürlükçü ve bireyci olduğu için merkezi planlamaya asla izin vermez (S. Demirel, 1977b: 197-199).

Sonuç

20. yüzyıl, kapitalizmin en büyük krizlerinden birine sahne oldu. 1929-1930 Büyük Buhran'ı devlet müdahalesi olmadan kendi kendini düzenleyen piyasa fikrinin inandırıcılığını temellerinden sarstı. İngiliz İktisatçı John Maynard Keynes'in fikirlerinin popülerleşmesi ve özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra hegemonik hale gelmesi yeni bir devlet modeli yarattı: Keynesçi Ulusal Refah Devleti (KURD). Bu devlet modeli bir taraftan *laissez faire*ci kapitalizme, diğer taraftan sosyalist görüşlere karşı kapitalist piyasanın devlet eliyle düzenlenmesi gerektiğini vazetti. KURD ile birlikte tam istihdam, korporatist temsil, ulusal ölçeğin birincil hale gelişi, karma ekonomi, planlama, kalkınma, sanayileşme, tüketim, refah, sosyal devlet ve sosyal güvenlik gibi temalar anaakımlaştı. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası söz konusu model hegemonik hale geldi ve sadece merkez kapitalist ülkeler için değil yarı-çevre ve çevre kapitalist ülkeler açısından da takip edilecek bir örnek teşkil etmeye başladı. Birçoğu, söz konusu modeli ithal ederek onu yerel koşullarına adapte etmeye çalıştı. İşbu modelin savunusu ve örgütlenmesi Türkiye'de 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren *Forum* dergisinde, Hürriyet Partisi'nde ve son olarak Cumhuriyet Halk Partisi'nde, liberal ve sosyal-liberal aydınlar tarafından yapıldı. Dolayısıyla, formülasyonu daha DP döneminde KURD ile uyumlu bir şekilde yapılan sosyal-hakçı Keynesçi hegemonya projesi ancak 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra gecikmeli olarak liberal aydınlar, ordu, sanayi burjuvazisi, işçi sınıfının belirli kesimlerinden oluşan hegemonik bloğa kendini dayandırarak uygulanabilme şansı buldu.

1961-1980 Türkiye'si'nin siyasal yaşamına mührünü vurmuş olan AP, formülasyonunda rolü bulunmadığı- ki DP mirası bu süreçten dışlanmıştı- bu hegemonya projesini önünde hazır bulmuştur. Bu hegemonya projesi sosyal-hakçı Keynesçi bir sosyo-politik içerik ile İİS'ye dayalı bir ekonomi-politik bileşimden oluşmaktaydı. AP, 27 Mayıs'ın yarattığı 'nazik' durumu da göz önünde bulundurarak bu projeye karşı çıkmamış, onu kısmen yerleştirerek içselleştirme stratejisi izlemiştir. Böylece KURD farklı siyasal akımları ve partileri yatay kesen Keynesçi bir konsensüs olarak 1960-1980 arasının temel ideolojik referans nesnesi haline gelmiştir. Dolayısıyla, 1960-1980 Türkiye'sini anlamak isteyen bir kişi AP'yi, onun programatik görüşlerini, ideolojisini, stratejisini, dayandığı toplumsal kesimleri, onların özlem ve çıkarlarını göz önünde bulundurmalıdır. Bu minvalde, işbu çalışma AP'nin programatik görüşlerini, ideolojisini ve stratejisini KURD ile çerçeveleyerek ve ilişkilendirerek anlamayı önermiştir. AP, KURD'u 'tek ulusçu' bir kalkınma

projesi biçiminde yorumlayarak tüm toplumsal sınıfların temsiline soyunmuştur. İktidar bloğuna karşı Batıcı, geniş köylü kesimlerine karşı yerlici olmak üzere iki dilli bir savunuyu söz konusudur.

KURD'un temel öğelerinden biri tam istihdam hedefidir. AP'ye göre en büyük adaletsizlik ve eşitsizlik işsizliğin ta kendisidir. Bu nedenle AP tam istihdamı çalışmak isteyen herkesin iş bulabilmesi şeklinde yorumlamıştır. Yaşam boyu iş güvencesi, yüksek ücretler, emeklilik, yıllık izinler, sosyal yardımlar gibi olanaklar tam istihdam ilkesine dahil olarak görülür. Tam istihdamın gerçekleşebilmesi için en kritik nokta çok sayıda ve süratle iş yaratılabimesidir. Zira kırdan kopup kentlere akın etmeye başlayan iç göçmenler emek piyasası tarafından emilemezse, yüksek bir işsizlik sorunu baş gösterecektir. İşte AP'ye göre istihdam olanakları yaratmanın en akılcı yolu ithal ikamesi yolu ile sanayileşmektir. Bu sayede, süratle ve bol iş yaratılacak böylece kırdan kente göçmenler işçileşerek piyasa ile bütünleşecektir.

KURD'un en önemli ayaklarından biri sosyal devletin yaratılması ve sosyal güvenliğin sağlanmasıdır. Sosyal devletin ve sosyal güvenliğin birbiriyle ilişkili ikili bir güvenlik rasyonalitesine sahip olduğu söylenebilir. Birincisi, fertlerin geçimlerini güvence altına alacak, onları belirli bir düzeyde maddi refah içine sokacak, böylece de gelecekleri güvenlik altına alınacaktır. İkincisi, böyle bir sosyo-ekonomik güvenlik, soğuk savaş koşullarında, komünist propagandalara karşı en etkili panzehiri oluşturacaktır. Dolayısıyla fertlerin güvenliği, kapitalist toplumsal düzenin güvenliğini beraberinde getirecektir. KURD'a içkin bu anti-komünist veçhe AP'ye cazip gelmiş görünür. Dahası AP, KURD'u hür dünyanın ve çağın devleti olarak sunar ki bu esasında Atatürk'ün "muasır medeniyetler seviyesi" ülküsü ile uyumludur. AP işçi sınıfına toplu sözleşme, toplantı ve gösteri yürüyüşü ve grev haklarının tanınmasını savunur. Böylece AP'ye göre KURD burjuvazi ve işçi sınıfı arasında devletin hakemlik yaptığı korporatif nitelikteki bir sınıfsal uzlaşmayı temsil eder. Özellikle ulus çapında kapsayıcı bir sosyal güvenlik sisteminin kurulmasını savunur. Parasız ve yaygın eğitim ve sağlık hizmetlerinin sunulması sosyal devletin olmazsa olmazlarından. Sosyallığın maliyeti sanayileşme sayesinde ulaşılabilecek hızlı kalkınma ile karşılanacaktır.

KURD uluslararası ölçeği değil ulusal ölçeği önclemiştir. Bu sermaye birikim sürecinin esas itibarıyla içe dönük olarak gerçekleştirilmesi anlamına gelir. Bu önceleme İİS stratejisiyle uyumludur. İİS, daha önce ithal edilen ürünlerin himayecilik kalkını arkasında ülke içinde ve iç pazara yönelik olarak üretilmesi anlamına gelir. AP'nin DP'den farklılaştığı en önemli alanlardan biri sanayileşmeye verdiği önemdir. DP, tarımsal kapitalizmi önclemiştirken AP sanayileşmeyi ülke kalkınmasının mihranı haline getirmiştir. İİS, öte yandan kaçınılmaz bir şekilde sanayi burjuvazisini ve dolaylı olarak işçi sınıfını güçlendirmek anlamına gelmiştir. Bu ikisinin İİS'den en çok yararlanan sınıf olduğunu söyleyebiliriz. Öyle ki, sanayi burjuvazisi iktidar bloğunda hegemonik fraksiyon haline gelmiştir. Artık AP, sanayi burjuvazisinin çıkarının ülkenin tümünün çıkarı haline geldiğini savunmaktadır. Sanayileşme süratli kalkınmanın en etkili aracıdır. AP, önüne Türkiye'yi tarım toplumundan sanayi toplumuna dönüştürme hedefini koyar. AP'ye göre kırdan kente göç sanayi işletmeleri için emek gücü anlamına geldiğinden olumsuz bir gelişme olarak değerlendirilemez. Tarımsal ürünlerde talep elastikiyetinin düşük olması, gizli işsizlik oranlarının yüksek oluşu bu sektörü sanayi karşısında daha az verimli hale getirmektedir. O halde teşvik tedbirleri için katma değer yaratma oranı daha yüksek olan sanayi sektörü daha akılcı bir tercihtir.

KURD'un bir diğer yüzünü karma ekonomi ve planlama oluşturmaktadır. Karma ekonomi, 1929-30 krizinden sonra *laissez faireci* liberal ortodoksünün piyasanın kendi haline bırakıldığında başarısız olmayacağı yönündeki önkabulünün doğru olmadığı fikrinden hareketle popülerleşmiştir. Esas amaç, devletin piyasa başarısızlıklarını etkisiz hale getirmesidir. Türkiye'de ise karma ekonomi kavramı çok farklı şekillerde alınmıştır. Devletçi ve solcu cenah kalkınma davasında özel sektörün üzerine düşeni yapmadığı eleştirisinden hareketle devlet müdahalesinin artırılmasını talep etmiştir. Yine sosyalistlerin önemli bir kesimi ise karma ekonomiyi, sosyalist ekonomi

yolunda bir ara durak olarak görme eğilimindeydiler. Liberallere ve AP'ye gelince onlar karma ekonomiyi özel sektör ve devletin birbirini tamamlaması, çoğu zaman da özel sektörün boyunu aşan yatırımları devletin üstlenmesi ve özel sektörü ihya etmesi olarak yorumladılar. AP'ye göre sermaye birikimini sağlayan temel güdü kâr arzusudur. Bu nedenle de aslolan özel sektör yatırımlarıdır. Devlet kendini özel sektörün üstlenemeyeceği alt yapı yatırımları ile sınırlandırmalıdır. Bir diğer önemli başlık planlama konusuydu. DP iktidar dönemi için yapılan en önemli eleştirilerden biri plansız, programsız, günübürlük ve irrasyonel ekonomi yönetimi idi. 1961 Anayasası bu durumun gelecekte tekrar etmemesi için DPT'nin kurulmasını öngörmüştü. DPT'den, 1963 yılından itibaren beşer yıllık planlarla Türk ekonomisinin makroekonomik yol haritasını çıkarması bekleniyordu. Tıpkı karma ekonomi gibi planlama konusu da hararetle tartışıldı. AP, muhalefetteyken “plan değil pilav” söylemiyle planlama uygulamasının eski devletçi anlayışa dönüş olarak gördüğünü belirtiyordu. Oysa iktidara gelince bu konuda daha uzlaşmacı bir tutum sergiledi. Yine de AP'ye göre DPT'nin planlama uygulaması komünist merkezi planlama uygulamasından farklı olarak “demokratik planlama” anlamına geliyordu. Bir gelecek vizyonu olarak planlama özel sektör için zorlayıcı değil, yol gösterici, cesaretlendirici, özendirici ve teşvik edici olabilirdi. Nitekim sonraki süreçte AP, DPT'nin başına serbest piyasacı bir isim olan Turgut Özal'ı getirerek planlamanın kendisini özel sektör için herhangi bir tehdit anlamına gelmesine izin vermedi. DPT, neredeyse bütünüyle özel sektörün dümen suyuna girdi.

AP, Türk siyasi hayatı içinde en etkili olmuş merkez sağ partilerden biridir. 1961-1980 dönemini AP olmadan düşünmek mümkün değildir. AP'nin programını, ideolojisini ve iktidar stratejilerini de KURD ile çerçevelemekten anlamak mümkün değildir. AP'nin hikayesi kapitalizmin küresel düzenlenme biçimlerinin hikayesinden ayrı düşünülemez. Merkez sağ tarihine bakıldığında AP düzeyinde sosyal-liberal bir çizgi takip eden parti yoktur. AP'nin sosyal kapitalizm savunusu ne 1960 öncesi DP'sinin bölük pörçük sosyal haklar savunusuna ne de 1980 sonrası merkez sağ partilerin neoliberal kapitalizm savunusuna benzer. Bu anlamda AP'nin KURD'la uyumlulaştığı çizgisinin, güvenlikçi saikler ve pragmatik bir perspektifle de olsa Türkiye'de sosyal devlet ve sosyal güvenlik sisteminin gelişmesine, buna dair değerlerin yaygınlaşmasına ve normalleşmesine önemli bir katkısı olmuştur. Acaba 1980 sonrası merkez sağ partiler hangi ölçüde tek ulusçu, kapsayıcı, sistematik ve bütüncül bir sosyal kapitalizm savunusu yapmıştır? Bu sorunun cevabı bize Türk demokrasisinin gelişme çizgisi hakkında ne söylemektedir? Sonraki çalışmalar bu soruları ve cevaplarını ciddiyle ele almalıdır.

Kaynakça

- Açıkkel, F. (2006). Entegratif toplum ve muarızları. *Toplum ve Bilim*, (105), 30-69.
- Adalet Partisi Program (Prensip Maddeler)*. (1961). Orijinal Matbaa.
- Adalet Partisi Program ve Tüzük*. (t.y.).
- Adalet Partisi Programı*. (1969). Orijinal Matbaa.
- Adalet Partisi Seçim Beyannamesi*. (1965). Doğu Matbaacılık ve Ticaret Limited Şirketi Matbaası.
- Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1961)*. (1961).
- Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1969*. (1969). Doğu Matbaacılık ve Ticaret Limited Şirketi Matbaası.
- Adalet Partisi Seçim Beyannamesi 1973*. (t.y.).
- Akça, İ. (2006). *Militarism, capitalism and the state: Putting the military in its place in Turkey*. Boğaziçi.

- Akça, İ. (2016). 12 Mart askeri müdahalesi: İthal ikameci kapitalizm, sınıf dinamikleri ve bürokratik-otoriterizm. İçinde M. Ö. Alkan (Haz.), *Osmanlı'dan günümüze darbeler* (ss. 248-268). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Akça, İ. (2010). Ordu, devlet ve sınıflar: 27 Mayıs 1960 darbesi örneği üzerinden alternatif bir okuma denemesi. İçinde İ. Akça & E. B. Paker (Ed.), *Türkiye'de ordu, devlet ve güvenlik siyaseti* (ss. 351-406). Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arcayürek, C. (1985). *Cüneyt Arcayürek açıklıyor-5*. Bilgi Yayınevi.
- Arzık, N. (1985). *Demirel'in içi-Dışı*. Milliyet Yayınları.
- Atılğan, G. (2015a). 1950-1960: Tarımsal kapitalizmin sancağı Altında. İçinde G. Atılğan & C. Saraçoğlu & A. Uslu (Haz.), *Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de siyasal hayat* (ss. 387-514). Yordam Kitap.
- Atılğan, G. (2015b). Sanayi kapitalizminin şafağında. İçinde G. Atılğan & C. Saraçoğlu & A. Uslu (Haz.), *Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de siyasal hayat* (ss. 515-656). Yordam Kitap.
- Aydın, S. (2006). Paradigmada tarihsel yorumun sınırları: Merkez-çevre paradigması üzerine eleştirel notlar. *Toplum ve Bilim*, (105), 70-128.
- Aydın, S. & Taşkın, Y. (2016). *1960'tan günümüze Türkiye tarihi* (4. bs). İletişim Yayınları.
- Bilgiç, S. (2007). *Hatıralarım* (3. bs). Akasya Kitap.
- Boratav, K. (2007). *Türkiye iktisat tarihi 1908-2005* (11. bs). İmge.
- Cizre-Sakallıoğlu, Ü. (2002). *AP-Ordu ilişkileri: Bir ikilemin anatomisi* (2. bs). İletişim Yayınları.
- Çavdar, T. (2013). *Türkiye'nin demokrasi tarihi: 1950'den günümüze* (5. bs). İmge.
- Demirel, S. (t.y.). *Demirel'in büyük hedefi, seri 7, sosyal güvenlik, sosyal adalet, geri kalmış bölgeler, sosyal refah devleti*.
- Demirel, S. (1977a). *Anayasa ve devlet idaresi*. Yeni Asya Yayınları.
- Demirel, S. (1977b). *Büyük Türkiye* (2. bs). Dergâh Yayınları.
- Demirel, T. (2004). *Adalet Partisi: ideoloji ve politika*. İletişim Yayınları.
- Dinler, D. (2003). Türkiye'de güçlü devlet geleneği tezinin eleştirisi. *Praksis Dergisi*, 9, 17-54.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Polity Press.
- Gevgilili, A. (1973). *Türkiye'de 1971 rejimi: Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş aşaması*. Milliyet Yayınları.
- Gevgilili, A. (1987). *Yükseliş ve düşüş* (2. bs). Bağlam Yayınları.
- Gevgilili, A. (1989). *Türkiye'de kapitalizmin gelişmesi ve sosyal sınıflar* (2. bs). Bağlam Yayıncılık.
- Gümüştekin, U. (Ed.). (t.y.). *Demirel'in büyük hedefi: Yeni bir sosyal mukaveleye doğru*.
- Heper, M. (2006). *Türkiye'de devlet geleneği* (N. Soyank, Çev.). Doğu Batı.
- Heywood, A. (2018). *Siyaset* (F. Bakırcı, Çev.; 19. bs). BB101.
- Hirsch, J. (2004). Fordist güvenlik devleti ve yeni toplumsal hareketler. İçinde S. Clarke (Ed.), *Devlet tartışmaları: Marksist bir devlet kuramına doğru* (ss. 175-192). Ütopya Yayınevi.
- Hirsch, J. (2011). *Materyalist devlet teorisi*. Alan.

- Jessop, B. (1982). *The capitalist state: Marxist theories and methods* (E-Kitap). Martin Robertson-Oxford.
- Jessop, B. (2002). *The future of the capitalist state*. Polity.
- Jessop, B., & Sum, N.-L. (2006). *Beyond the regulation approach: Putting capitalist economies in their place*. Edward Elgar Publishing.
- Karma ekonomi*. (1967). Milliyet Kültür Kulübü.
- Kervan yürüyecektir: Adalet partisi 1977 seçim beyannamesi*. (1977).
- Keyder, Ç. (2007). *Türkiye’de devlet ve sınıflar* (12. bs). İletişim Yayınları.
- Keyder, Ç. (2013). Türkiye demokrasisinin ekonomi politikası. İçinde I. C. Schink & E. A. Tonak (Ed.), *Geçiş sürecinde Türkiye* (6. bs, ss. 61-117). Belge Yayınları.
- Küçük, Y. (1978). *Planlama kalkınma ve Türkiye* (3. bs). Tekin Yayınevi.
- Mardin, Ş. (2000). Türk siyasasını açıklayabilecek bir anahtar: Merkez-Çevre ilişkileri. İçinde M. Türköne & T. Önder (Ed.), *Türkiye’de toplum ve siyaset* (8. bs, ss. 34-76). İletişim Yayınları.
- Millet hizmetinde adalet partisi 1965-1971*. (1972). Adalet Partisi Genel Merkez Yayınları No.50.
- Milliyet 1971 yılı*. (t.y.).
- Ozan, E. D. (2012). *Gülme sırası bizde*. Metis Yayınları.
- Özbek, N. (2002). Osmanlı’dan günümüze Türkiye’de sosyal devlet. *Toplum ve Bilim*, (92), 7-33.
- Pamuk, Ş. (2015). *Türkiye’nin 200 yıllık iktisadi tarihi* (5. bs). İş Bankası.
- Subaşı, E. (2018). *Kapitalist devlet, güvenlik ve toplumsal düzen: 12 mart 1971 muhtırasını açıklamak* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Galatasaray.
- Subaşı, E. (2019). Bir yeniden hegemonikleştirme hamlesi olarak 12 Mart döneminde reform siyaseti ve başarısızlığı. *Mülkiye Dergisi*, 43(1), 27-61.
- Turgut, H. (1992). *Demirel’in dünyası*. ABC.
- Weber, M. (1949). *The Methodology of the social sciences* (E. A. Shils & H. A. Finch, Ed. & Çev.). The Free Press.
- Yalman, G. (2002). Hegemonya projeleri olarak devletçilik, kalkınmacılık ve piyasa. İçinde E. F. Keyman (Der.), *Liberalizm, Devlet, Hegemonya* (ss. 315-339). Everest Yayınları.
- Yalman, G. (2004). Türkiye’de devlet ve burjuvazi: Alternatif bir okuma denemesi. İçinde N. Balkan & S. Savran (Haz.), *Sürekli kriz politikaları: Türkiye’de sınıf, ideoloji ve devlet* (ss. 44-75). Metis Yayınları.